

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

POLITIKOS IR MEDIJŲ MAGISTRO PROGRAMA

GODA AKSAMITAUSKAITĖ

II kurso studentė

**KONTROLĖS FORMOS VIEŠOJOJE ERDVĖJE:
LIETUVOS PLIAŽŲ BIOPOLITIKA 1926-1940 m.**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė: prof. dr. Natalija Arlauskaitė

Vilnius, 2021

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Aksamitauskaitė, G. Kontrolės formos viešojoje erdvėje: Lietuvos plažų biopolitika 1926-1940 m.: Politikos ir medijų specialybės magistro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovė N. Arlauskaitė. – V., 2021. – 46 p.

Reikšminiai žodžiai: viešasis diskursas, disciplina, biopolitika, kontrolė, tarpukaris, plažas, paplūdimys.

Šiame darbe nagrinėjamos viešajame diskurse atsiskleidžiančios Lietuvos plažuose veikusios kontrolės formos. Tyrimas apima Antano Smetonos valdymo laikotarpį (1926-1940 m.), kurio metu vyko šalies modernizacija, lėmusi funkcinį miestų zonavimą ir socialinės bei sveikatos apsaugos infrastruktūros plėtrą. Pradėti steigti plažai, kurių lankymas tapo masiniu socialiniu reiškiniu.

Pasitelkiama Michelio Foucault disciplinos ir biopolitikos teorija, padedanti įvardyti skirtingas kontrolės formas ir jų veikimą. Biopolitika parodoma kaip integruojanti disciplinarinius būdus ir socialiniame kūne įsteigianti tam tikras normas, kurių pagrindu įvedamus socialinės skirtys. Analizuojami to laikotarpio periodinėje žiniasklaidoje pasirodę publicistiniai tekstai, komentuojantys plažų kontekstą ir jų lankytojų kultūrą. Atliktas tyrimas padeda įvardyti, kokie priežiūros ir reguliacijos būdai veikė plažuose Lietuvoje, ir teigti, kad Antano Smetonos valdymo laikotarpiu Lietuvoje viešųjų erdvių kontrolė veikė kaip biopolitikos dalis.

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas „Kontrolės formos viešojoje erdvėje: Lietuvos plažų biopolitika 1926-1940 m.“ yra:

1. Atliktas mano pačios ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ir užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą panaudotos literatūros sąrašą.

Goda Aksamitauskaitė

Turinys

Įvadas	5
1. Michelis Foucault: teorinis kontrolės formų pagrindas	16
1. 1. Disciplina	16
1. 2. Biopolitika.....	19
2. Viešojo diskurso analizė ir kontrolės formų identifikavimas	25
2. 1. Kur? Erdvė ir infrastruktūra.....	26
2. 2. Ką veikti? Žmonės ir jų įpročiai	35
2. 3. Norma	41
Išvados	45
Paveikslų sąrašas.....	47
Literatūros sąrašas.....	48
Summary	54

Įvadas

2020 m. birželio 23 d., Lietuvą kaustant trečiajam pasaulinės COVID-19 pandemijos nulemtu karantino¹ mėnesiui, Vilniaus miesto savivaldybė valstybei priklausančioje Lukiškių aikštėje, kurią valdo panaudos sutartimi, įrengė pliažą. Įvykis sukėlė ažiotažą ir paskatino viešas diskusijas, kurios privedė prie 2020 m. birželio 29 d. išimtinai sparčiai priimto Lietuvos Respublikos Lukiškių aikštės Vilniuje memorialinio statuso įstatymo. Be abejo, ši aikštė yra išskirtinis atvejis, nes talpina ne tik ilgą kompleksišką istoriją, o ir simbolinę reikšmę, tad pasižymi daugiafunkciškumu, kuris įtvirtinamas šiame įsakyme: „Lukiškių aikštė, kaip istoriškai susiformavusi vientisa urbanistinė erdvė, turi atlikti valstybinę reprezentacinę, Lietuvos laisvės kovotojų memorialinę ir visuomeninę (kultūrinę ir rekreacinę) funkcijas“². Šio darbo kontekste priimtas įsakymas įdomus tuo, kad jame įvesta teisėje itin retai ir tik labai specifiniame kontekste aptinkama, nuo konkretaus supratimo ir interpretacijos priklausoma³ „geros moralės“ sąvoka: „Lukiškių aikštės naudojimas ir tvarkymas negali prieštarauti viešajai tvarkai ir gerai moralei“⁴. Tai suponuoja, kad įstatymo leidėjai mano, jog laikinai pakeista aikštės funkcija – pliažas – prieštarauja geros moralės principams, tačiau įstatyme neskiria papildomo dėmesio šios sąvokos patikslinimui.

Tradiciskai viešoji erdvė apibrėžiama per skirtį nuo privačios erdvės, atsižvelgiant į prieinamumo sąlygas, sprendimų, kas gali patekti į erdvę, šaltinį ir prigimtį, individualaus ir kolektyvinio elgesio sankcionavimą bei naudojimosi erdve taisykles.⁵ Šie elementai ir jų tarpusavio santykis kinta priklausomai nuo konteksto: politinės santvarkos, socialinės, kultūrinės ir ekonominės terpės, visuomenės įpročių. Erdvė yra dvilypė: fizinė ir mentalinė; taigi akivaizdu, kad tokioje vietoje persikloja skirtingos galios ir kontrolės formos. Įstatymiškai reglamentuojamas geros moralės privalomumas – iškalbingas to pavyzdys.

¹ Į karantino nurodymus bene visu jo galiojimo laikotarpiu įėjo vienokie ar kitokie mobilumo ribojimai, pvz., judėjimo tarp savivaldybių nesant būtinybei, taip pat kelionių į kitas šalis. Kiekviena valstybė, įvertindama potencialią riziką, taip pat sudarė atskirus paveiktų šalių sąrašus, iš kurių atvykę žmonės privalo karantinuotis nustatytą laiko trukmę. Tai neišvengiamai paveikė žmonių laisvalaikio ir atostogų planus, į ką reaguodamas Vilniaus savivaldybės meras Remigijus Šimašius inicijavo pliažo įrengimą miesto centre.

² Lietuvos Respublikos Lukiškių aikštės Vilniuje memorialinio statuso įstatymas (Nr. XIII-3202), 2 straipsnis. <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/f0617390bb8e11ea9a12d0dada3ca61b>> [žr. 2021 04 25].

³ „TGS Baltic“ advokatų kontoros vadovaujančiojo partnerio Viliaus Bernatono komentaras LRT. „Kas yra „gera moralė“ ir kaip dėl jos sutarti?“, 2020 m. liepos 18 d.,

<<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1197450/kas-yra-gera-morale-ir-kaip-del-jos-sutarti>? [žr. 2021 04 25].

⁴ Lietuvos Respublikos Lukiškių aikštės Vilniuje memorialinio statuso įstatymas (Nr. XIII-3202), 4 straipsnis, 2 punktas. Interaktyvus: <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/f0617390bb8e11ea9a12d0dada3ca61b>> [žr. 2021 04 25].

⁵ *The Politics of Public Space*, sud. SETHA LOW ir NEIL SMITH, New York-London: Routledge Taylor & Francis Group, 2006, 3-4.

Eilinis Lukiškių aikštės nesusipratimas – itin šviežias. Lietuvoje viešosios erdvės pradėtos aktyviai konceptualizuoti ir konstruoti kompleksinio valstybės modernizacijos projekto kontekste. Natūralu, kad pagrindinis dėmesys teko naujai – laikinajai – sostinei Kaunui, kurią iš carinės provincijos miesto reikėjo paversti svarbiausia reprezentatyvia naujos valstybės vieta. Tiesa, nepriklausomybės pradžioje buvo kiek delsiama pradėti didelius projektus tikintis, kad Vilnius grįš į Lietuvos rankas, tad aktyvios plėtros valstybine, o ne privačia iniciatyva, suvokus politines realijas, imtasi jau trečiojo dešimtmečio pabaigoje. Šis laiko riboženklis chronologiniais, bet nebūtinai priežastiniais ryšiais sutampa su Antano Smetonos atėjimu į valdžią 1926-aisiais ir autoritarinio režimo įsigalėjimu. Tokia politinė tvarka iš esmės pasižymi aukščiausia vieno asmens – diktatoriaus – valdžia, piliečių teisių, opozicijos veiklos suvaržymais, cenzūra. Anot Tomo Petreikio, Smetonos vidaus politikoje svarbus vaidmuo teko slaptosioms tarnyboms – 1933 m. buvo įsteigtas Valstybės saugumo departamentas⁶, į jo funkcijas įtraukta viešosios erdvės stebėseną ir kontrolę bei vidaus ir užsienio spaudos peržiūra.⁷

Neužbėkime įvykiams už akių – XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigoje, statant modernų miestą, funkcinis miesto zonavimas ir laiko padalijimas į darbo ir rekreacinį tapo itin reikšmingas ir įtvirtinamas teisės aktais. Raginimai gausinti bei tvarkyti rekreacines miestų erdves buvo susiję su modernistine retorika ir jai charakteringais raktažodžiais: higiena, švara, natūrali saulės šviesa, grynas oras, atviros erdvės.⁸ Bulvarai, alėjos, parkai, aikštės, skverai, pliažai – visi jie laikytini viešosiomis miesto erdvėmis, tačiau skiriasi savo paskirtimi, geografinė / urbanistinė padėtimi ir architektūriniais sprendiniais, judėjimo dinamika, žmonių juose praleidžiamo laiko trukmė ir kt. Šiam darbui taip pat svarbūs 1932 m., kada buvo priimtas VRM inicijuotas Kurortų įstatymas. Tai nurodo mentalinio ir praktinio lūžio momentą bei simbolinę intensyvios kurortų modernizacijos pradžią; architektūros tyrėjos Viltės Migonytės-Petrulienės teigimu, „[d]idėjantis valstybės dėmesys higienos klausimams lėmė, kad sveikatingumo ir poilsio įstaigos tapo neatsiejama kasdienės socialinės infrastruktūros dalimi.“⁹ Taigi pliažai žengia į areną kaip „galutinė“, ne tranzitinė viešoji erdvė (nors ir sezoniška), kurioje viena kitą papildo rekreacinė ir sveikatinimo(si) funkcijos.

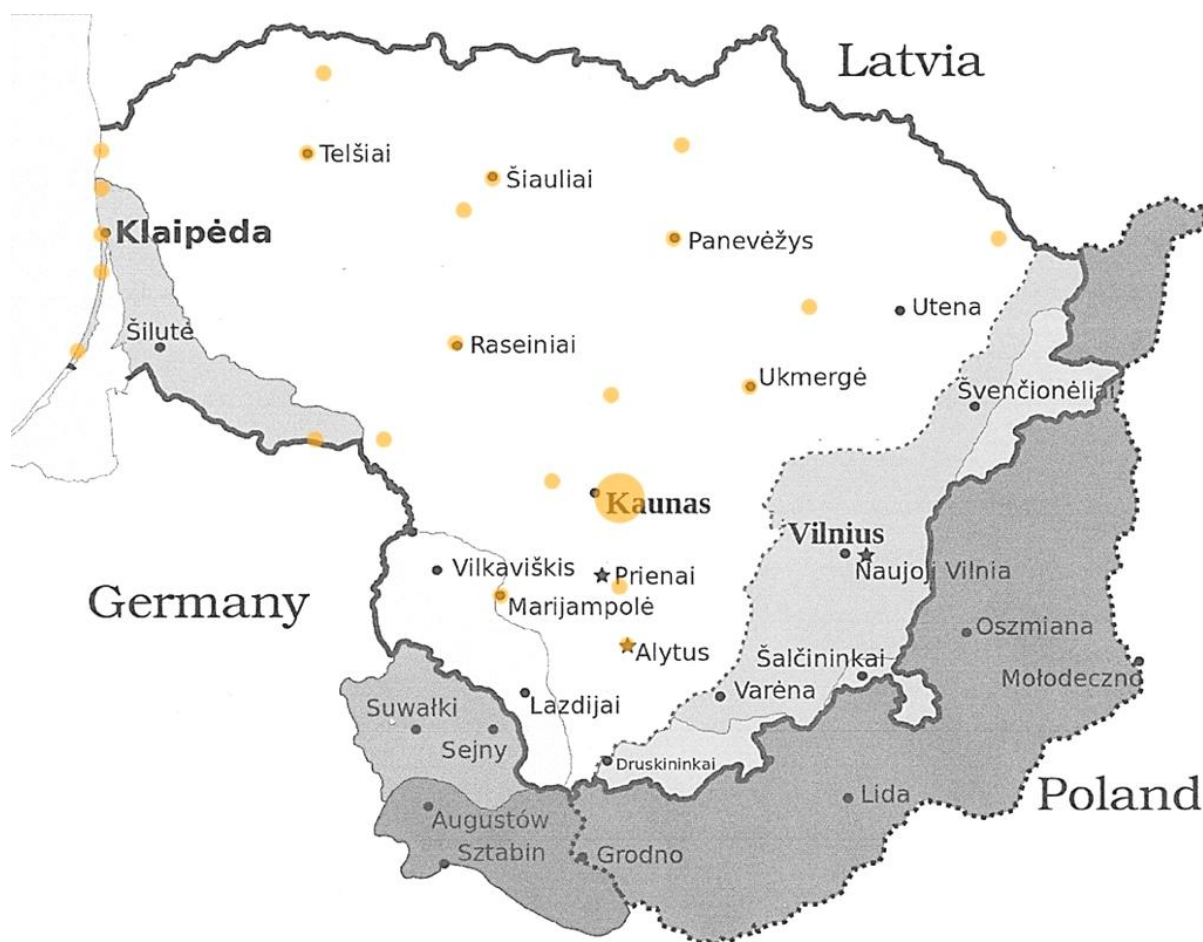
⁶ Perorganizuotas iš Vidaus reikalų ministerijos Kriminalinės policijos valdybos.

⁷ Tomas Petreikis, „Spaudos gyvenimo stebėseną ir kontrolę Antano Smetonos autoritarinio režimo metais“, *Knygotyra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, Nr. 61, 2013, 325.

⁸ Viltė Migonytė-Petrulienė, „Atostogos mieste ir miesto kurortai“, *Optimizmo architektūra. Kauno fenomenas, 1918-1940*, Marija Drėmaitė (sud.), Vilnius: Lapas, 2018, 246.

⁹ Ten pat, 250.

Vien Kaune ir jo apylinkėse (administracinės Kauno ribos per du dešimtmečius padidėjo trigubai) tarpukariu buvo 12 plažų, jie veikė ir mažesniuose Lietuvos miestuose: Palangoje, Klaipėdoje, Šventojoje, Marijampolėje, Alytuje, Šiauliuose, Raseiniuose, Kulautuvoje, Kačerginėje, Zarasuose, Birštone ir kitur (1 pav.). Matome, kad laiko leidimas plažuose buvo aktualus visoje Lietuvoje, ne tik tose vietovėse, kurios anuomet ar dabar laikytinos oficialiais kurortais. 1937 m. duomenimis, Kauno plažuose lankėsi ir maudėsi 681 992 žmonės (335 290 vyrų ir 346 702 moterys)¹⁰. Statistika nurodo bendrą žmonių skaičių per sezoną, ne „unikalius lankytojus“¹¹, tačiau demonstruoja reiškinio masiškumą.

1 pav. 1926-1940 m. šaltiniuose paminėtų Lietuvos plažų žemėlapis.¹²

¹⁰ Kronika, *Lietuvos žinios*, 1937 m. rugsėjo 15 d., Nr. 209, 7.

¹¹ Kaune prieš pat Antrąjį pasaulinį karą buvo apie 155 tūkst. gyventojų, tad beveik 700 tūkst. unikalių plažų lankytojų per sezoną yra neįmanoma.

¹² 1-2 plažai buvo šiuose miestuose: Alytus, Anykščiai, Birštonas, Bubiai, Giruliai, Jurbarkas, Karmėlava, Kėdainiai, Klaipėda, Kulautuva, Marijampolė, Mažeikiai, Palanga, Pasvalys, Raseiniai, Smalininkai, Šiauliai, Šventoji, Telšiai, Ukmergė, Zarasai. Nuo 5 iki 12 priklausomai nuo metų buvo tik Kaune (Aleksotas, Aukštoji Panemunė, Eiguliai, Karmelitai, Lampėdžiai, Santaka, Viljampolė, Žaliakalnis, Žemieji Šančiai).

Autoritarizmas nėra valdymo sistema, siekianti kontroliuoti ir prižiūrėti visas gyvenimo sritis, tačiau pats modernizmas pasižymi plataus užmojo žmonių gyvenimo režisavimu, juolab viešosiose, gausiai lankomose erdvėse. Viešojoje erdvėje politika yra įžodinama ir įkūnijama ir tokiu būdu įgyja viešojo diskurso pavidalą. Kaip Smetonos valdymo laikotarpiu Lietuvoje buvo organizuojami pliažai? Kas ir kokiais būdais galėjo į juos patekti? Kokios individualaus ir kolektyvinio elgesio normos įsivyravo šiose viešose sambūrio erdvėse? Kitaip tariant, kokiais būdais kontrolė įsigalėjo pliažuose ir ką ji reiškė vasarotojų praktikoje?

Atsižvelgiant į dvilybę – fizinę ir mentalinę – erdvės prigimtį, šiuo darbu siekiama išsiaiškinti, kokios į socialinį kūną nukreiptos kontrolės formos 1926-1940 m. laikotarpiu atsiskleidžia viešajame (žiniasklaidos) diskurse, kokio pobūdžio normos įsteigiamos, kokiam socialiniam išstūmimui jos sukuria pagrindą ir ar šiuos procesus galima laikyti biopolitikos dalimi.

Darbo **tikslas** – nustatyti diskursyvias kontrolės formas Lietuvos pliažuose 1926-1940 m. ir įvardyti iš jų kylančias visuomenės normas biopolitikos kontekste. Tikslui pasiekti, išsikeliama tokie **uždaviniai**:

1. Remiantis Micheliu Foucault, sudaryti kontrolės formų rinkinį;
2. Išanalizuoti šaltinius ir įvardyti, kokias pliažuose veikiančias kontrolės formas atskleidžia viešasis dirskursas (periodinė žiniasklaida);
3. Apibrėžti nusistovėjusias pliažų lankytojų elgesio normas ir nustatyti, kas lieka už jų ribų;
4. Įvertinti, ar Smetonos valdymo laikotarpiu pliažų kontrolė veikė kaip biopolitikos dalis.

Tyrimo **šaltiniai**: 1926-1940 m. Lietuvos periodiniai leidiniai, kuriuose publicistai apžvelgia, komentuoja, kritikuoja pliažų padėtį ir su jais tiesiogiai susijusius klausimus, pvz., saulės vonių naudą ar viešąją tvarką. Periodiniai leidiniai pasitelkti kaip masinė tiek miestų, tiek kaimų gyventojus tarpukariu pasiekusi žiniasklaidos priemonė. COVID-19 karantino sąlygos lėmė, kad buvo naudotasi epaveldas.lt esančia leidinių baze, idealiu atveju šis būdas būtų buvęs derintas su gyvu darbu archyvuose. Epaveldas.lt taikyta išplėstinė paieška pagal žodį (tekste) pliaž*. Tuo metu leidiniai buvo leidžiami įvairiomis kalbomis, tačiau lietuvių įgijo valstybinės kalbos statusą, todėl nuspręsta paieškoje naudotis tik lietuvišku žodžio variantu. Šaltinius sudaro 20 leidinių. Absoliuti dauguma jų skenuoti kaip visatekstis dokumentas, tad sistema pateikė numerius, kuriuose pasirodė bent viena žinutė su nurodytu paieškos žodžiu. Vienintelis „Lietuvos aidas“ neprieinamas visatekščių dokumentų formatu (išskyrus 1928 m.), tad šio leidinio peržiūra ir straipsnių rinkimas vyko be patikslintos

paieškos, o peržiūrint gegužės-rugsėjo mėnesių numerius ir ieškant juose tyrimui reikalingu prasminių vienetų. Papildomai įtraukti žurnalai „Pližas“ ir „Baltijos pliažas“.

Analizuoti leidiniai (abėcėlės tvarka): ABC (1933-1934 m., Kaunas, kasdieninis), „Apžvalga“ (1935-1940 m., Kaunas, savaitinis), „Baltijos pliažas“ (1933 m., nereguliarus), „Biržų žinios“ (1922-1933 m., savaitinis), „Darbininkas“ (1919-1940 m., Kaunas, savaitinis), „Diena“ (1929-1939 m., Kaunas, reguliarumas kito), „Dienos naujienos“ (1931-1933 m., Kaunas, kasdienis), „Kardas“ (1925-1940 m., reguliarumas kito), „Lietuvis“ (1924-1928 m., Kaunas, savaitinis), „Lietuvos aidas“ (1917-1940 m., Kaunas, kasdienis), „Lietuvos žinios“ (1922-1940 m., Kaunas, kasdienis), „Moteris“ (1920-1940 m., Marijampolė, dvisavaitinis), „Pližas“ (1931-1933 m., Kaunas, nereguliarus), „Rytas“ (1923-1936 m., Kaunas, kasdienis), „Sekmadienis“ (1928-1940 m., Kaunas, savaitinis), „Šaltinis“ (1926-1940 m., Marijampolė, savaitinis), „Šiaulių žinios“ (1934-1935 m., Šiauliai, savaitinis), „Šiaurės Lietuva“ (1930-1933 m., Šiauliai, savaitinis), „Trimitas“ (1920-1940 m., reguliarumas kito), „Vakarai“ (1936-1939 m., Klaipėda, savaitinis), „Žemaičių balsas“ (1931-1932 m., Telšiai, savaitinis) ir „XX amžius“ (1936-1940, kasdienis). Kai kurie jų ėjo visu tyrimui aktualiu laikotarpiu, kiti tik kelis metus, taip pat skirtingu dažnumu. Miestas, kuriame įsikūrusi leidinio redakcija, nurodytas kiekybiniam kontekstui (jeigu buvo nurodytas pačiame leidinyje arba sistemoje), tačiau svarbu pažymėti, kad visi jie buvo platinami šalies mastu.

Tokia periodinių leidinių imtis leidžia teigti, kad padengiamas platus nuomonių ir pažiūrų laukas, pvz., „Rytą“ ir „XX amžių“ leido krikščionys demokratai, „Moterį“ – lietuvių katalikių moterų draugija, „Kardą“ – Lietuvos karininkai, „Apžvalgą“ – žydų karių sąjunga, „Diena“ skelbėsi esąs nepartinis laikraštis, „Lietuvos žinias“ leido valstiečiai liaudininkai, o „Lietuvos aidas“ buvo tautininkų oficiozas. Tekstų autoriai įvairūs: nuolatiniai laikraščių korespondentai, slapyvardžiais pasirašinėję anonimai, kai kurie straipsniai (ypač kronika) visai be autorystės, kartais spausdinamos politikų kalbos arba komentarai, taip pat laikraščiai referuoja vieni į kitus (pvz., „Lietuvos žinios“ ar „Diena“ komentuoja „Lietuvos aide“ pasirodžiusią informaciją). Taigi „kalbėtojų“ grupės, vidiniai galios mechanizmai šiame darbe nėra papildomai skaidomi, o periodinė žiniasklaida traktuojama kaip vienos rūšies medija – masinis viešojo diskurso veikėjas.

Unikalių teksto vienetų skaičius: 486. Dalis žinučių su žodžiu „pliaž“ buvo atmestos: grožinių kūrinų ištraukos, faktinė informacija (pvz., oro sąlygos), kino filmo ar knygos siužetų atpasakojimai, kelionių užsienyje dienoraščiai ar reportažai, literatūrinės kalbos priemonės (pvz., „x tiek daug, kiek smiltelių pliaže“), antrinės reikšmės aplinkybių, lokacijos

tikslinimas (pvz., pasakojimas apie pastatą, kurį galima rasti einant pliažo kryptimi), reklamos (pvz., pliažui skirtų kosmetikos priemonių); tai sudarė apie 30% nuo bendro rasto kiekio. Kitaip tariant, analizuoti tekstai, kuriuose pliažo kultūra yra pagrindinė tema. Dėstymo dalyje cituojamų šaltinių puslapiai nurodyti ne visur dėl to, kad kai kuriuose dokumentuose nėra arba neįmanoma įžiūrėti jų numerio.

Žodžiai „pliažas“ ir „paplūdimys“ tyrime vartojami sinonimiškai. 1936 m. oficialiai nurodyta „pliažą“ keisti į „paplūdimį“, tačiau į tai nebuvo rimtai atsižvelgta – daugumoje leidinių žodžiai vartojami pakaitomis arba kuris nors vienas dedamas į skliaustelius po pirmojo. Vienintelis „Lietuvos aidas“ sąžiningai vykdė nurodymus ir nurodytais metais praktiškai visiškai pakeitė vartoseną. Tekstuose pliažas, paplūdimys itin dažnai minimi kartu su pajūriu, kurortu arba maudykla, tačiau pastarieji žodžiai nebuvo įtraukti į paiešką, nes „maudykla“ nurodo vietą, kurioje maudomasi, vandens telkinio dalį, „pajūris“ yra geografiškai specifiskas ruožas (pliažai gali būti įkuriami prie įvairių vandens telkinių, ne tik jūros), o „kurortas“ nurodo miesto statusą (tikėtina, bet neprivaloma, kad kurorte būtų paplūdimys, o paplūdimys gali būti ir ne kurorte).

Atrodytų, rekreacinės erdvės turėtų būti neproblemiškos – vienaip ar kitaip, žmonės čia renkasi pailsėti ir atsigauti. Vis dėlto tiek trumpi kronikų įrašai, tiek išsami kasmetinė pliažų būklės apžvalga, tiek naujausios mados tendencijos moterims skirtame puslapyje atskleidžia požiūrių į viešosios erdvės tvarką prieštarumą ir lūkesčių bei realybės neatitikimą: žmonės vis skęsta, nes nesilaiko ženklų, bendri pliažai skatina nedorovingumą ir gresia šeimų griūtimi, privalomi maudymosi kostiumai ir brangūs transporto bilietai užkerta kelią ilsėtis mažiau pasiturintiems. Šios ir kitos šaltiniuose atsiveriančios problemos nurodo, kad pliažuose vyksta įstatymo raide ir visuomenės normomis grįsta socialinių grupių kontrolė ir skirstymas. Skirtinguose to meto periodiniuose leidiniuose siekiant užčiuopti ir įvardyti, kokiais būdais yra kontroliuojama pliažų erdvė, pasitelkiamas diskurso analizės metodas, o interpretuojant šaltinius – Foucault disciplinos bei biopolitikos sampratos. Diskursas yra suprantamas kaip tam tikras socialinio pasaulio reprezentavimo, kūrimo, reproduktivimo ir keitimo būdas (ar čia reikalinga išnaša? Tarsi daug kas apie tą patį kalba).

Tiesiogiai temą tyrinėjančių darbų istoriografijoje nėra – viešajame diskurse transliuojamos ir įtvirtinamos kontrolės formos pliažuose Lietuvoje dar nenagrinėtos. Kaip objektas pliažai ir paplūdimiai pasirodo gamtos mokslų srityse, kurios šio tyrimo kontekste nėra aktualios. Viešosios erdvės variacijos teoriniame lauke vaisingesnės – dėmesį viešosios erdvės ir politikos sankirtoms skiria istorikai, menotyrininkai ir architektūros tyrinėtojai.

Fizinių viešųjų erdvių ideologizavimo klausimai keliami, Linos Michelkevičės¹³, Manvydo Lugvojaus¹⁴, Skaidros Trilupaitytės¹⁵, Tomo Grunskio¹⁶ darbuose, o virtualios (arba skaitmeninės) viešosios erdvės veikimas, etika ir skirtingos reprezentacijos formos tyrinėjami Alinos Kazinec¹⁷, Ingos Vinogradnaitės¹⁸, Laimos Nevinskaitės¹⁹ tekstuose. Pagrindinės šių tekstų prieigos: politiniai ritualai, tapatybės steigimas, feminizmas, pilietinė visuomenė, opozicija institucinei galiai, kūrybinių praktikų potencialas bei architektūrinis erdvės padalijimas. Skirtingus laikotarpius analizuojantys tekstai vertingi siekiant suprasti Lietuvos viešųjų erdvių formavimąsi, tipus ir veikimo mechanizmus, tačiau tiesiogiai kvestionuoja tuo metu (Antrojo pasaulinio karo metu, sovietmečiu, lūžio metais, po nepriklausomybės) vyravusį politinį klimatą, kuris nepatenka į šio tyrimo ribas.

Mėginant užčiuopti ir kontekstualizuoti būtent tarpukario viešojo diskurso ir viešosios erdvės įtampas bei išgryninti pliažų atvejį, padėjo atskirų socialinės apsaugos ar sveikatos, medicinos sričių raidą apžvelgiantys tyrimai. Juose greta pagrindinės temos buvo svarstoma ir politinės minties bei valdžios sprendimų įtaka, kurią galėjo patirti (arba kaip tik nepatyrė) įvairūs socialiniai procesai.

Vilniaus universiteto mokslininkų parengtos monografijos „Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918-1940“ pratarinėje Zenonas Butkus išreiškia nuogaštavimą, jog socialinių reiškinių vertinimas yra pernelyg politizuojamas, vietomis painiojamas priežastys

¹³ Lina Michelkevičė, „Pro-Testo laboratorija: bendradarbiavimo strategija kaip viešosios erdvės steigtis“, *LOGOS*, Nr. 74, 2013, 199-212; „Dalyvavimo estetika: analitinių ir kritinių prieigų paieškos“, *Acta Academiae Artium Vilnensis: Meno kūrinys: paviršius, figūra, reikšmė*, Dalia Klajumienė (sud.), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, t. 52, 2009, 255–266.

¹⁴ Manvydas Lugvojus, „Viešosios erdvės ir pasaulietiniai ritualai okupuotame Kaune 1940–1944 m.“, magistro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2017.

¹⁵ Skaidra Trilupaitytė, „Viešojo kultūros, vartojimo ar kultūringo vartojimo erdvė? Vilniaus atvejis“, *Lietuvos kultūros tyrimai*, Rita Repšienė (sud.), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, Nr. 2, p. 82-102; „Kultūrinės tapatybės klausimai viešojoje kultūros politikoje“, *Kultūrologija: Istorinės vietos, atmintys, tapatumai*, Vytautas Berenis (sud.), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Nr. 18, 2010, 12-30, ir kt.

¹⁶ Tomas Grunskis, „Miesto viešųjų erdvių sistemos samprata ir formavimo modeliai“, *Acta Academiae Artium Vilnensis: Terra urbana: urbanistinės kaitos žemėlapiai*, Tomas S. Butkus (sud.), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, t. 71, 2013, 127-138; „Miesto visuomeninių erdvių sistema: kai kurios teorinės prielaidos“, *Urbanistika ir architektūra*, Vilnius: Technika, t. 26, Nr. 3, 2002, 137-146; „Sociokultūrinio konteksto įtaka miesto visuomeninių erdvių formavimui“, daktaro disertacija, Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2002, ir kt.

¹⁷ Alina Kazinec, „Moters įvaizdis viešojoje erdvėje“, magistro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2008.

¹⁸ Straipsnių rinkinys *Kalbėjimas paraštėse: alternatyvios viešosios erdvės Lietuvoje*, sud. Inga Vinogradnaitė, Vilnius: Versus Aureus, 2009; „Viešosios erdvės Lietuvoje: rimtas požiūris į interneto komentarus“, Kn. *Vertybių nykimas? Rimtas požiūris į atsakomybę / Alvydas Jokubaitis, Justinas Dementavičius, Inga Vinogradnaitė, Mindaugas Nastaravičius, Rasa Bieliauskaitė*, Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2008, 79-103.

¹⁹ Laima Nevinskaitė, „On the public sphere and its participants“, *Lituanus*, t. 58, Nr. 2, 2012, 44-57, 88; „Viešosios erdvės transformacija Lietuvoje 1988-2000 m.: laikraščių atvejis“, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2006.

ir pasekmės, tad knygoje norima grįžti prie pačios socialinės raidos analizės.²⁰ Straipsnių autoriai analizuoja modernizacijos procesus skirtingais kiekybiniais parametrais (gyventojų prieaugiu, žemės ūkio plėtra, išsilavinimu ir kt.) ir aiškinasi jų įtaką socialinei visuomenės sanklodai, brėžia gerovės valstybės kontūrus. Išvadose teigiama, kad 1918-1940 m. valstybės prioritetų eilėje rikiavosi krašto apauga, švietimas ir žemės ūkis, tačiau vis tiek buvo sukurti veikiantys ir stabilūs socialinės apsaugos politikos pagrindai, o „priimti įstatymai sudarė sąlygas ne tik mažinti socialinę atskirtį, bet ir plėsti valstybės bei piliečio sąryšį, besiremiantį ne tik politiniu (tautiniu), teisiniu, bet ir socialiniu principu.“²¹ Šioms išvadoms patikrinti egzistuoja kiti konkrečios socialinės ar medicinos srities raidai skirti istorikų tyrimai: „Lietuvos slaugos istorija 1918-2018“²², Aisčio Žalnoros disertacija, skirta visuomenės sveikatos mokslui Stepono Batoro universitete²³, Sigitos Černevičiūtės tyrimas apie smurtą prieš moteris 1918-1940 m.²⁴, socialinio draudimo ypatumai, išskirti Natalijos Bogdanovos ir Jolantos Aidukaitės²⁵, bei Žalnoros ir Vitalijos Miežutavičiūtės tyrimas apie tarpukario mentalinės higienos judėjimą²⁶, atskleidžiantys, jog politinė valia negali būti lengva ranka atkabinama nuo socialinių pokyčių, kurie, kad ir susiję su tarptautiniu modernizacijos vėjumi, Lietuvoje įgavo specifinius lokalius bruožus. Kitaip tariant, valstybės ir piliečio sąryšis išties plėtėsi, o mėginimas aprašyti to sąryšio formas ir efektus savaime nereiškia „politizavimo“.

Šiam tyrimui rūpimo biopolitikos reiškinių tiesiogiai imasi 2013-aisiais pasirodžiusi rinktinė „Baltijos eugenika: biopolitika, rasė ir tauta tarpukario Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje 1918-1940“²⁷, kurioje pademonstruojama, jog tam tikras valstybinis „neveiksnumas“ (kitai tariant, nedarymas, necenzūravimas ir pan.) tap pat atspindi tam tikrą poziciją ir gali turėti padarinių visuomenėje. Knygos sudarytojai tarptautiniame XX a. pr. biopolitikos ir eugenikos *zeitgeist* mėgina pozicionuoti Baltijos valstybes ir bent punktyru brėžti specifines šio regiono

²⁰ Zenonas Butkus, Pratarė, *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918-1940 metais*, kolektyvinė monografija, sud. Zenonas Butkus, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, 8-12.

²¹ Ten pat, 375-376.

²² *Lietuvos slaugos istorija 1918-2018*, Olga Riklikienė (sud.), Sveikatos priežiūros ir farmacijos specialistų kompetencijų centras, Vilnius, 2018.

²³ Aistis Žalnora, „Visuomenės sveikatos mokslo raida Stepono Batoro universiteto medicinos fakultete ir visuomenės sveikatos būklė Vilniaus krašte 1919-1939 metais“, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2015. Nors šio darbo objektas yra Stepono Batoro universitetas Vilniuje, kuris tuo metu priklausė Lenkijai, tyrime randama nuorodų į padėtį Lietuvoje.

²⁴ Sigitos Černevičiūtės, „Smurtas prieš moteris: seksualiniai nusikaltimai ir jų prevencijos idėjos Lietuvoje 1918–1940 m.“, *Istorija*, Vytauto Didžiojo universitetas, t. 117, Nr. 1, 2020, 24–46.

²⁵ Natalija Bogdanova, Jolanta Aidukaitė, „Socialinis draudimas tarpukario Lietuvoje: kūrimosi ypatybės bei būdingiausi bruožai“, *Filosofija. Sociologija*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, t. 22, Nr. 4, 2011, 373-383.

²⁶ Aistis Žalnora, Vitalija Miežutavičiūtė, „Mental hygiene movement as a (re)volutionary trend in ublic health in interwar Kaunas and Vilnius from 1918 to 1939“, *Acta Medica Lituanica*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, t. 23, Nr. 3, 2016, 175-179.

²⁷ *Baltic Eugenics: Bio-Politics, Race and Nation in Interwar Estonia, Latvia and Lithuania 1918-1940*, Björn M. Felder ir Paul J. Weindling (sud.), Amsterdam-New York: Rodopi B.V., 2013.

ypatybes. Paaiškėja, jog Lietuvos atvejis net Baltijos trijulėje yra išskirtinis – nors visoje knygoje Lietuvos atvejui skiriamas tik vienas straipsnis, kuriame biopolitikos klausimas tampa eugenikos problema, paaiškėja, jog net veikiant cenzūrai, viešų eugenikos debatų dalyviams buvo leidžiama laisvai publikuoti savo tekstus žiniasklaidoje, o 1935 m. su terminologijos spragomis priimtas abortų įstatymas leido atlikti jau ir taip praktikuotus eugenikos logiką atitinkančius (siekiant išvengti apsigimimo) vaisiaus pašalinimus. Straipsnio autorių Björno M. Felderio ir Arūno Germanavičiaus teigimu, tai parodo, jog Smetonos režimas turėjo „slaptą eugenikos dienotvarkę ir 3 dešimtmečio pabaigoje įvairios biopolitikos priemonės Lietuvoje buvo taikomos ar bent jau sugestijuojamos“.²⁸ Eugenika – kraštutinė biopolitikos sritis, tačiau šis tekstas leidžia daryti prielaidą, kad, jeigu viešajame diskurse buvo toleruojami tokie radikalūs populiacijos gerinimo debatai (nepaisant stipraus Bažnyčios, kurios palaikymas buvo svarbus Smetonos režimui, nepritarimo²⁹), valstybė galėjo būti palanki švelnesnėms populiacijos kontrolės formoms.

Tarpukario Lietuvos paplūdimiai ir pliažai bene pirmą kartą platesnio masto auditoriją pasiekia architektūros istorikės ir pagrindinės Lietuvos kurortų tyrėjos Viltės Migonytės-Petruilienės dėka. 2017 m. „Nemuno“ žurnale pasirodo jos tekstas „Vasarojimas tarpukario Lietuvos pliažuose“³⁰. Jame, remdamasi tarpukario laikraščių (daugiausia „Lietuvos aidu“) straipsniais, autorė pristato šių erdvių sąsają su modernizacija ir bendrais bruožais atskleidžia Kauno, pakaunės bei Palangos³¹ pliažų lankytojų ypatybes, pagrindines veiklas ir pramogas, infrastruktūrą: „Jei sostinės pliažuose dažniau vasarodavo vidurinėsios klasės miestiečiai, Pakaunės kurortų paupiuose be jų poilsiaavo kariškiai, bankininkai, prekybininkai, tai Palangos pajūryje buvo galima sutikti gausesnę būrį gydytojų, teisininkų, menininkų, politikų ir kitų visuomenės veikėjų. Antai, apsilankymai pliaže buvo viena iš griežtos Antano Smetonos dienotvarkės dalių.“³² Toks klasinis pasidalijimas turėjo tiek savų priežasčių, tiek pasekmių, juolab socialinių skirčių būta ir kitais pagrindais. Nors tekstas neakademiniškas, jis atliepia tyrėjos metais anksčiau apgintą disertaciją „Lietuvos tarpukario (1918-1940) kurortų

²⁸ Björn M. Felder, Arūnas Germanavičius, „Eugenics against state and church: Juozas Blažys (1890-1939), eugenics, abortion and psychiatry in interwar Lithuania 1918-1940“, *Baltic Eugenics: Bio-Politics, Race and Nation in Interwar Estonia, Latvia and Lithuania 1918-1940*, Björn M. Felder ir Paul J. Weindling (sud.), Amsterdam-New York: Rodopi B.V., 2013, 222.

²⁹ Katalikai griežtai sekė popiežiaus Pijaus IX doktrina, ypač po 1930 m. enciklikos *Casti connubii*. Felder, Germanavičius, ten pat, p. 217. *Casti connubii* tekstas: <http://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19301231_casti-connubii.html> [žr. 2021 03 21].

³⁰ Viltė Migonytė-Petruilienė, „Vasarojimas tarpukario Lietuvos pliažuose“, *Nemunas*, Nr.7 (988), 2017, 4-7.

³¹ Išsamiau su kitais dviem oficialiais kurortais, Palanga ir Birštonu, galima susipažinti mokslininkės straipsnyje „Pramogavimo bei sveikatinimo aspektai Lietuvos moderniojo kurorto genezėje: Palangos ir Birštono atvejai“, *Meno istorija ir kritika*, Kaunas, Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas; Versus aureus, t. 11, 2015, 75-88.

³² Ten pat., 6.

architektūra kaip modernėjančios visuomenės reiškinys“³³, kuriame ji nagrinėja poilsio kultūros fenomeną, su naujomis veiklomis (poilsiavimu, pramogavimu ir sveikatinimu) susijusį naujų architektūros formų ir tipų radimąsi bei šių tipų įvairovės santykį su viešajame diskurse konstruojamu laisvalaikio naratyvu (kitaip tariant, ar plažų infrastruktūra atliepia miestiečių lūkesčius). Periodikos pasitelkimas rodo tam tikrą giminystę su šiuo tyrimu, vis dėlto čia aplink plažus besirutuliojantis viešasis diskursas nagrinėjamas kontrolės ir biopolitikos rėmuose. Migonytės-Petrulienės tekstai atskleidžia, kad atostogavimo, vasaravimo laisvalaikio leidimo būdai modernybės žmogų, visuomenę veikė keliose plotmėse: laisvino mąstymą, pildė kūną energija, lavino socialiai ir ugdė poilsavimo standartus. 2018 m. pasirodo tarptautinę kilnojamą parodą „Optimizmo architektūra. Kauno fenomenas, 1918-1940“ lydintis tokio paties pavadinimo leidinys su Migonytės-Petrulienės tekstu „Atostogos mieste ir miesto kurortai“³⁴, įtvirtinantis, jog Lietuvoje plažų fenomenas ir masinis jų steigimas buvo tiesiogiai susijęs su modernizacijos procesu (funkcinių erdvių zonavimu, nauja urbanistine doktrina, rekreacines ir sveikatinimo erdves laikančia reikšminga ir reglamentuojama miesto dalimi), taigi ir valstybės interesu rūpintis savo piliečiais, todėl neapsiėjo be politiškai angažuoto bendrai kurortų ir būtent plažų institucinio, erdvinio ir infrastruktūros reguliavimo.

Kol vieni autoriai tarpukario socialinius procesus mėgina vertinti izoliuotai, kiti atskleidžia, jog pokyčiai visuomenėje negalėjo egzistuoti be socialinės ir sveikatos infrastruktūros plėtros, urbanistikos konceptualizavimo ir augimo, įstatymų priėmimo ir pan., o visa tai yra valstybės interesų ir valios laukas. Minimi pokyčiai yra susiję tiek su naujais žmonių įpročiais, jų laiko padalijimu, tiek su naujų normų įsitvirtinimu ir kontrolės formų mutacijomis. Tarpukario laikotarpio tyrimuose biopolitikos tema įgauna išimtinai eugenikos pavidalą, kuri masina savo vizionieriškais užmojais, tačiau Lietuvoje, nepaisant kelių asmenų intensyvių pastangų, neišgali, t. y. lieka viešų debatų ribose, tačiau tai leidžia manyti, jog iš principo Smetonos režimui nebuvo svetimi svarstymai apie žmonių reguliavimą ir kontrolę. Plažai ir paplūdimiai dėmesio sulaukia socialinės architektūros istorijos ir architektūrologijos lauke, kur jie žymi anksčiau Lietuvoje neegzistavusią pastatų ir erdvių tipologiją, leidžia įvertinti valstybės modernizacijos lygį bei atskleidžia viešųjų erdvių įtampas, tačiau išsamiau nepaliečia viešajame diskurse – periodinėje žiniasklaidoje – transliuotų ir įtvirtintų kontrolės tose erdvėse formų.

³³ Viltė Migonytė-Petrulienė, „Lietuvos tarpukario (1918-1940) kurortų architektūra kaip modernėjančios visuomenės reiškinys“, daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2016.

³⁴ Viltė Migonytė-Petrulienė, „Atostogos mieste ir miesto kurortai“, *Optimizmo architektūra. Kauno fenomenas, 1918-1940*, Marija Drėmaitė (sud.), Vilnius: Lapas, 2018, 247-255.

Šį darbą sudaro įvadas, du dėstymo skyriai ir išvados. Pirmajame skyriuje pristatomas teorinis kontrolės formų analizės pagrindas, o antrajame atliekama šaltinių analizė, siekiant atrasti ir įvardyti 1926-1940 m. Lietuvos viešajame diskurse atsiskleidžiančias kontrolės formas bei įvertinti, kokią normą jos steigia. Darbo skyriai skaidomi į poskyrius ir smulkesnes temines nuorodas, kurios nėra atskirai numeruojamos.

Pirmojoje dėstymo dalyje remiamasi filosofo ir idėjų istoriko Foucault knygos „Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas“³⁵, „Seksualumo istorija“³⁶ bei Prancūzijos kolegijoje skaitytose paskaitose³⁷ suformuluotomis disciplinuojančios ir biopolitinės galios teorijomis. Išskiriamos specifinės kontrolės formos ir paaiškinamas jų veikimas individualaus žmogaus kūno ir populiacijos mastu. Parodoma, kuo skiriasi disciplinos ir biopolitikos kilmė, objektas ir veikimas, tačiau šie skirtumai nesudaro pagrindo kalbėti apie skirtingas kontrolės kategorijas, nes biopolitika į savo veikimą integruoja disciplinarines technikas. Dėl šios priežasties apie kompleksiską žmonių kontrolės formų mechanizmą kalbama kaip apie biopolitinę kontrolę. Perprasti biopolitikos teoriją padeda filosofės Audronės Žukauskaitės³⁸ ir socialinio teoretiko Thomas Lemke³⁹ tekstai, kurie iš laiko distancijos, jau XXI a. antrajame dešimtmetyje, kritiškai peržiūri Foucault prielaidas ir tolimesnę jų plėtotę.

Antroji dėstymo dalis skirta šaltinių – tekstų iš Lietuvos periodinės žiniasklaidos – analizei. Ji skaidoma į tris poskyrius, skirtus erdvei, žmonėms ir normai. „Erdvė“ nurodo į urbanistinę / architektūrinę plotmę: paties pliažo organizavimą, jo aplinkos priežiūrą, infrastruktūrą, šių viešųjų erdvių plėtrą šalyje ir kaip tai prisidėjo prie gyventojų įpročių ir pažiūrų konstravimo. Poskyryje „žmonės“ per patekimo į pliažą priežastingumą analizuojamos į socialinį visuomenės kūną įaugusios kontrolės formos, kurios reiškiasi *ir*, bet ne vien pliažuose. „Normos“ poskyryje, remiantis ankstesnių dviejų poskyrių išvalgomis, mėginama išvesti šaltiniuose įsteigtą ir produkuojamą bendrą pliažų lankytojų vardiklį bei įvertinti, koku pagrindu tam tikros socialinės grupės patenka už normos ribų.

³⁵ Michel Foucault, *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*, iš prancūzų kalbos vertė Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 1998.

³⁶ Michel Foucault, *Seksualumo istorija*, iš prancūzų kalbos vertė Nijolė Kašelionienė ir Renata Padalevičiūtė, Vilnius: Vaga, 1976.

³⁷ Michel Foucault, *Society Must Be Defended. Lectures at the Collège de France, 1975-76*, New York: Picador, 2003.

³⁸ Audronė Žukauskaitė, *Nuo biopolitikos iki biofilosofijos*, Vilnius: Kitos knygos, 2016.

³⁹ Thomas Lemke, *Biopolitics: An advanced introduction*, New York: New York University Press, 2011.

1. Michelis Foucault: teorinis kontrolės formų pagrindas

Valdžia, galia, individo ir populiacijos kontrolė – principinį šių mechanizmų veikimo pokytį Michelis Foucault lokalizuoja XVIII-XIX a. Į išsikelto uždavinį žiūrėdamas istoriškai, jis išskiria naujo tipo (kitoniškas nuo aiškiai įvardijamo suvereno) galios formas: discipliną ir biopolitiką. Atsispirdamas nuo Friedrich Nietzsche genealoginės prieigos, Prancūzijos kolegijoje skaitytose paskaitose ir savo tekstuose Foucault išskleidžia disciplinos ir biopolitikos specifiką: prielaidas, kilmę, veikimo būdus bei tikslus. Jis įveda ideologijos ir procedūrų dichotomiją ir mėgina apšviesti šią nepermatomą galią, neturinčią vieno savininko, vienos lokacijos, privilegijuotų aukštesniųjų ir menkųjų, nesireiškiančią represijomis ar dogmomis. Tokią, kuri efektyviai veikia bene autonomiškai.⁴⁰ Kitaip tariant, autorius naujai konceptualizuoja tradicinę galios sampratą, kurią vėliau plėtoja ir interpretuoja daugybė kitų filosofų, sociologų ir politikos teoretikų⁴¹. Dabar biopolitikos advokatų laukas driekiasi nuo scientistų iki rasistų, nuo progresyvistų iki posthumanistų, vis dėlto grįžtant prie Foucault, galia vystosi ir veikia dviejose plotmėse: paskirame individualiame kūne ir žmonių masėje, t. y. žmonėse kaip rūšyje, populiacijoje. Galia yra persipynusi su žinojimo produkavimu ir reprodukcavimu, o kontrolė yra šios naujos galios reiškinio mechanizmas, įgyjantis skirtingas formas – jos ir bus aptartos šiame skyriuje.

1. 1. Disciplina

Foucault teigimu, XVIII a. pradedami nauji paklusnumo projektai, kuriuose dėmesys sutelkiamas į fizinį žmogaus pavidalą – kūną. Jis treniruojamas, muštruojamas, prižiūrimas, baudžiamas, formuojamas, jis stiprėja, spartėja, veikia tikslingiau, efektyviau. Disciplinos teorija išsamiai išplėtota 1975 m. knygoje „Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas“. Autorius kūno kontrolę sieja su kapitalizmu ir industrializacija – būtent tam reikia operatyviai veikiančių, brangių (tiesiogine ir perkeltine reikšme) fizinių jėgų nešvaistančių kūnų, tačiau čia glūdi disciplinos prieštarumas: „Disciplina gausina kūno jėgas (ekonominės naudos požiūriu) ir jas mažina (politinio paklusnumo prasme)“, kitaip tariant, „atskiria galią nuo

⁴⁰ Michel de Certeau, *The practice of everyday life*, Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press, 1988, 45-46.

⁴¹ Disciplinos ir biopolitikos susiliejimą į kontrolės visuomenę komentuoja Gilles Deleuze, valstybės ir valdžios kontekste Foucault interpretuoja Giorgio Agamben, Achille Mbembe, Michael Hardt ir Antonio Negri, Thomas Lemke, šių idėjų raišką meno produktuose (kine, literatūroje) aptaria Gregory Flaxman, Frida Beckman, biopolitikos klausimas taip pat užima svarbią vietą posthumanizmo debatuose, kuriuose dalyvauja Cary Wolfe, Bruno Latour ir kt.

kūno“⁴². Galima netgi teigti, jog tokiu būdu atskiriama ir valia. Pasitelkdamas kelių institucijų pavyzdžius: kalėjimo, mokyklos ir ligoninės; Foucault demonstruoja, kokiais būdais kūnai buvo kontroliuojami. Svarbu tai, jog disciplinuojanti kontrolė yra nukreipiama į konkretų pavienį kūną ir tokiu būdu ji individualizuoja, tuo pat metu ne tiek nesiskaitydama, kiek apskritai nesidomėdama psychologizuotu individu: „Disciplinuotas žmogus, kaip ir tikras tikintysis, neabejingas nė vienai detalei, bet ne tiek dėl joje slypinčios prasmės, kiek dėl turinio, kurį suteikia jį supančioti siekianti valdžia.“⁴³ Disciplina yra detali, akyla ir politizuoja kūnus tiek per jų fiziologinį kontroliavimą, tiek per aplinkos ir procesų sutvarkymą. Toliau bus pristatomos formos ir būdais, kuriais disciplina tai atlieka.

Erdvinis paskirstymas. Ši kontrolės forma suprantama tiesiogine prasme – kaip uždara, apibrėžta ir dalimis skaidoma erdvė. Autorius kalba apie celiškumą, pagrindinį erdvinio paskirstymo principą, kuris kalėjime reiškiasi vienutėmis, ligoninėje – palatomis, o mokykloje – klasėmis, tačiau erdvė gali būti „apdorojama daug lanksčiau ir subtiliau“⁴⁴, svarbiausia, kad skirstymas vyktų tikslingai ir apgalvotai, o individai būtų „po ranka“. Tam tikra administruojančias ir politizuojančias savybes įgaunanti erdvė (net jeigu ji nėra aklinai izoliuota kaip kalėjimas) turi aprėpti ir „suvaldyti visą šią judrią, knibždančią masę, atsijodama nelegalios veiklos ir blogio elementus.“⁴⁵ Taigi tikslas yra iš anksto užkardyti nepageidautinus veiksmus, nesukurti sąlygų jiems įvykti, o ne tvarkytis su padariniais. Kontroliuojančios erdvės pasižymi mišrumu: viena vertus, jos yra realios (pastatų, baldų ir pan. išdėstymas), kita vertus, idealios (projektuojamos atsižvelgiant į hierarchiją, vertinimus, savybes).⁴⁶

Veiklos kodavimas. Iš vienuolyno bendruomenių atėjusi dienotvarkė išplito po kitas disciplinarines erdves ir įgavo užimtumo, ritmiškumo, procedūrų reglamentavimo kontrolės formą. Imamasi detalizuoti, smulkmeninti laiko intervalus, pradedami skaičiuoti valandos ketvirčiai, minutės, net sekundės. Naudingas ir apskaičiuotas „laikas turi būti be priemaišų ar trūkumo“, o tikslumas, laiko panaudojimas pagal paskirtį bei reguliarumas yra „trys pamatinės disciplinarinio laiko vertybės“⁴⁷. Kūnas turi būti sutvarkytas taip, kad, atliekant bet kokią gestą, likusios jo dalys nedykinėtų, tokiu būdu gaunama maksimali nauda. Tokia kontrolės forma įsteigia naują kūną – natūralų, bet organizuotą, kupiną jėgų, bet reaguojantį į trukmę.

⁴² Michel Foucault, *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*, Vilnius: Baltos lankos, 1998, 168.

⁴³ Ten pat, 170.

⁴⁴ Ten pat, 174.

⁴⁵ Ten pat, 175.

⁴⁶ Ten pat, 180.

⁴⁷ Ten pat, 183.

Laiko akumulavimas. Siekiamų kontroliuoti kūnų laikas turi būti išskaidomas segmentais arba laipteliais sudėtingėjimo pagrindu ir šiems segmentams skirtomis pratimų sekomis⁴⁸ (pvz., aiškiai apibrėžtos mokyklų klasės ir mokymo programos, kuriomis remiantis vaikas gali būti neperkeltas į aukštesnę klasę). Šis principas apima tiek linijinį, tiek socialinį laiką, o abu jie persikloja ir sukuria „progreso“ koncepciją.

Jėgų įkomponavimas. Disciplina iš paskirų elementariųjų dalelių turi sukonstruoti mechanizmą, kurio bendrą veikimo efektą didintų tų dalelių sąveika.⁴⁹ Pagrindiniais pavienio kūno kintamaisiais tampa jo judrioje erdvėje užimama vieta ir intervalai, kitaip tariant, sutvarkius kūno gestų, judesių našumą išeinama už individualaus kūno ribų ir tokių kūnų daugis pradedamas kombinuoti ar derinti tarpusavyje. Foucault tai sugretina su „savitarpio pagalbos“ mechanizmu – kūnai turi reaguoti vienas į kitą bei į išorinius komandą nurodančius signalus.

Hierarchija. Autorius papildomai išryškina vizualumo, stebėjimo, matymo ir buvimo matomu reikšmę. Kvadratą keičia apskritimas, o pastarąjį – hierarchiškai funkcionuojantis trikampis, tačiau čia kalbama ne apie fizinės erdvės skaidymo geometriją, o žvilgsnio asimetriją, t. y., viskas turi būti kaip ant delno vos užmetus akį. Kita vertus, organizuojančiu naujo tipo urbanistikos, architektūros principu taip pat tampa „padaryti matomu“, kontroliuoti ir daryti individui įtaką.⁵⁰ Trikampio principas nurodo, kad kontrolės funkcija (priežiūra) yra perkeliama į kontroliuojamuosius ir pradeda funkcionuoti tolydžiomis horizontaliomis kryptimis. Visumą apimantis individų priežiūros santykių tinklas veikia iš viršaus į apačią, iš apačios į viršų bei skersai, taigi „valdžią“ produkuoja visas aparatas, o ne vienas galios centras.⁵¹

Normalizuojanti sankcija. Foucault nurodo, kad disciplinarinėse erdvėse ištisa mikrosistema kovoja su laiko, veiklos, elgesio, kalbėjimo, kūno ir seksualumo pažeidimais.⁵² Kiek anksčiau buvo nurodyta, kad kontrolės mechanizmai turi veikti prevenciškai, vis dėlto nusižengimai ar paprasčiausi vidurkio, normos neatitikimai gresia bausmėmis. Dalis bausmių – baudos – yra susijusios su įstatymo raide, o disciplina imasi darbo ten, kur juridinei sistemai pasirodė nereikšminga. Tokia kontrolė lygina individus tarpusavyje, įveda bendras taisykles, kurios tampa norma, o prasikaltusieji (nukrypstantys nuo normos) turi ne atgailauti, o pasitaisyti. Kitaip tariant, bausmė turi grąžinti į homogenišką visuomenės būvį, tačiau ji

⁴⁸ Ten pat, 194.

⁴⁹ Ten pat, 198.

⁵⁰ Ten pat, 207-208.

⁵¹ Ten pat, 213.

⁵² Ten pat, 214-215.

atsižvelgia į variacijas ir nuolat stebi bei nustato naujus vidurkio bei normos standartus⁵³. Tokiu būdu normalizavimas tampa priešingu teisėtvarkos galima-draudžiama logikai, o individus pajungia įvesdamas gerai-blogai kategoriją.

Egzaminas. Jis suderina hierarchiją ir normalizavimą, dokumentuoja, kategorizuoja ir leidžia pakilti laipteliu aukščiau arba likti esamoje vietoje ir būti nubaustam. Ritualizuota egzaminas (kuris, pavyzdžiui, ligoninėse, anot autoriaus, įgauna vizitacijų formą) procedūra slepia valdžią, tad individas patiria tik jos efektus, o ne tiesioginę manifestaciją. Kontrolės lauku tampa žemiškas ir kasdienis aprašyto, egzaminą išlaikiusio, atsiskaitymą praėjusio arba ne, gyvenimas.

Disciplinarinė kontrolė individą veikia keliose skirtingose plotmėse: „Išmuštruoti tvirtus kūnus – tai sveikatos reikalavimas; išugdyti kompetentingus karininkus – kvalifikacinis reikalavimas; suformuoti paklusnius kariškius – politinis reikalavimas; užkirsti kelią ištvirtavimui ir homoseksualiniams ryšiams – moralinis reikalavimas“.⁵⁴ Persikloja, iš pirmo žvilgsnio, rodos, skirtingų sferų reikalavimai: sveikatos, kvalifikacijos, politikos bei moralės. Tik ne kontroliuojamoje visuomenėje – čia visos žmogaus gyvenimo sritys ir apskritai fiziniai parametrai tampa politikos reikalu. Drauge atsiskleidžia dvilypė tokios kontrolės prigimtis, nes slopinimo ir produkavimo procesai vienas kitą maino ir papildo. Iš kūnų sukuriama viena individualybė, kuriai būdingos anksčiau išvardytos ypatybės: pasiskirstymas erdvėje, naudingas laikas, progreso pakopos, našumas per sąveiką su kitais, hierarchiška ir kartu daugiakryptė priežiūra, normos įvedimas ir palaikymas bei egzaminas. Per tokio tipo kontrolę besireiškianti valdžia nėra tapati suvereno galiai (besaiki, visagalei, galinčiai suteikti malonę gyventi arba priversti mirti), ji kaip tik „nepastebima, įtari, funkcionuoja viską gerai pasverdama, tačiau be pertrūkio“⁵⁵, o jos sėkmingumą lemia priemonių paprastumas. Nei vienas iš šių mechanizmų istoriškai nėra naujas, tačiau, Foucault nuomone, būtent jų kombinacija, nuoseklus taikymas leidžia kalbėti apie naujo tipo kontrolę ir kūnų politizavimą.

1. 2. Biopolitika

1976-aisiais, metais vėliau po „Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas“ pasirodymo, knygoje „Seksualumo istorija“ Foucault konceptualizuoja naują galios

⁵³ Ten pat, 220.

⁵⁴ Ten pat, 208.

⁵⁵ Ten pat, 205.

ir žmogaus santykio kategoriją (žodinių užsiminimų būta ir jo skaitytose paskaitose). Jo atspirties taškas – teisės į gyvybę ir mirtį performulavimas: „ankstesnę teisę priversti numirti arba leisti gyventi pakeitė valia priversti gyventi arba vėl mesti į mirtį“.⁵⁶ XVIII a. viduryje kapitalizmo plėtros, žemės ūkio technikos tobulėjimo, bado ir maro eros pabaigos, bendrų žinių apie gyvenimą gausėjimo kontekste⁵⁷ žmonės nebėra vien juridiniai vienetai, politiniai subjektai, kurių gyvybės suverenai gali pareikalauti egzistencinės grėsmės atveju. Žmonės yra ir (o gal net pirmiausiai) gyvos būtybės, tam tikra biologinė rūšis, kurią galima apskaičiuoti ir reguliuoti, įsiskverbti ir veikti ją „gyvenimo, rūšies, rasės ir masinių, visus gyventojus liečiančių, reiškinių lygiu.“⁵⁸ Bipolitikos skirtumas ir santykis su disciplina bus aptartas netrukus, tačiau apibendrintai galima teigti, kad čia svarbiausias nebe individualizuojantis, o masinantis (traktuojantis žmones kaip bendrą masę) principas.

Biopolitikos dėmesys yra nukreiptas į populiacijos fenomenus: gimstamumą, mirtingumą, gyvenimo trukmę, ligas, negalias, nelaimingus atsitikimus, visuomenės sveikatą, higieną ir pan. Tai laike kintantys, tęstiniai (serijiniai) reiškiniai, kurie gali būti pamatuojami, apskaičiuojami ir lyginami.⁵⁹ Knygoje ir paskaitose teoretizuodamas biopolitiką Foucault nėra toks nuoseklus ir tikslus kaip disciplinai skirtame leidinyje, vis dėlto galima įvardyti kelias jo mąstymo kryptis. Pirma, biopolitika žymi istorinį politinio mąstymo lūžį ir praktiką, kuriuos charakterizuoja suvereno galios persikirstymas. Antra, biopolitiniai mechanizmai atlieka pagrindinį vaidmenį rasizmo (Foucault referuoja, be abejo, į nacius, bet ne tik) iškilime, tik čia žmonės diskriminuojami remiantis ne siaurąją rasės prasme, o normos neatitikimu. Trečioji sąvokos reikšmė susijusi su savitu valdymo menu, kuris istoriškai atsiranda drauge su liberaliomis socialinio reguliavimo ir individualios savivaldos formomis.⁶⁰ Taigi matome, kad iš esmės keičiasi pats pobūdis: „galia nėra išorinė ir transcendentinė, bet imanentiška gyvo kūno atžvilgiu“.⁶¹ Galima išskirti kelias formas, kuriomis populiaciją „tvarko“ biopolitika.

Statistika. Skirtingos žmonių gyvenimo sritys tampa skaitine išraiška – duomenų suvestine, kurią galima plėsti (kaupiant naujus duomenis), lyginti, ja remiantis atlikti praeities

⁵⁶ Michel Foucault, *Seksualumo istorija*, iš prancūzų kalbos vertė Nijolė Kašelionienė ir Renata Padalevičiūtė, Vilnius: Vaga, 1976, 105.

⁵⁷ Žvelgiant iš 2021-ųjų perspektyvos reikia suprasti, kad Foucault svarstymų laukas yra europocentristinis (vakarietiškas) ir antropocentristinis – abu šiuos aspektus kritikavo vėlesni autoriai, tačiau tai nepatenka į šio tyrimo problemą.

⁵⁸ Ten pat, 105.

⁵⁹ Michel Foucault, *Society Must Be Defended. Lectures at the Collège de France, 1975-76*, New York: Picador, 2003, 246.

⁶⁰ Thomas Lemke, *Biopolitics: An advanced introduction*, New York: New York University Press, 2011, 34.

⁶¹ Audronė Žukauskaitė, *Nuo biopolitikos iki biofilosofijos*, Vilnius: Kitos knygos, 2016, 19.

apžvalgas ir ateities prognozes. Statistikos tikslas – ne paskiro individo ar specifinio žmogaus gyvenimo fenomeno modifikacija, o intervencija į jų bendrybę, generalizuojantį lygį.⁶² Ši kontrolės forma nukreipta į reguliavimą ir reguliarumą – remiantis duomenimis, išvedamas vidurkis, palaikoma pusiausvyra, įvedama homeostazė, o atsitiktiniai (netyčiniai) elementai apvelkami saugumo mechanizmais. Kitaip tariant, populiacija „vyksta“ ir vystosi tam tikru dažniu ir kryptimi, kurie gali būti palaikomi arba gerinami įvairiais moksliniais ar moraliniais argumentais bei praktikomis. Visa tai idant būtų išvengta drastiškų variacijų, mirtis diskvalifikuota, o pati gyvybė – optimizuota.

Medikalizacija. Foucault teigimu, biopolitikos dėka XIX a. medicina arba, tiksliau, medicinos ir higienos kombinacija ypatingą reikšmę įgyja dėl užprogramuotos vidinės biologinių (populiacijos) ir organinių (individo) procesų jungties.⁶³ Šis techninis laukas tampa politinės intervencijos įrankiu, tokiu būdu faktų erdvė persipina su moralės kategorija ir objektyvi tiesa liaujasi egzistavusi. Įdomu tai, kad su biologinėmis savireguliacijos ir savęs išsaugojimo sampratomis, anot Thomas Lemke, glaudžiai susijusios ir liberalizmo sąvokos: autonomija ir laisvė.⁶⁴ Tai reiškia, kad, išpopuliarėjus Charles Darwin teorijai, visuomenės suvokime išorinės aukštesnės galios nulemtos tvarkos idėja pakeičiama vidine gyvų būtybių organizacija, bendros tvarkos, kuria galima manipuliuoti, samprata. Kitaip tariant, jeigu tam tikrą dabartinę gyvų būtybių formą ar savybes lėmė daug metų, net amžių evoliucijos (prisitaikymo prie aplinkybių), reiškia, savireguliaciniai organizmai gali būti kryptingai kontroliuojami – slopinami arba skatinami – ateities perspektyvoje, siekiant išgauti norimą rezultatą. Sveikųjų sveikata turi būti palaikoma, nesveikųjų – pataisoma ir visi drauge yra atsakingi tiek už savo, tiek už bendro visuomenės sveikatos lygio (normos) palaikymą.

Aplinkos tvarkymas (urbanizavimas). Geografinės, klimatinės, hidrografinės sąlygos, kitaip tariant, „natūrali gamta“⁶⁵ tiesiogiai veikia žmones, pvz., pelkėse knibžda bakterijų, o šviežia žalia mėsa „šlapiajame turguje“, panašu, sukelia globalią pandemiją. Tokia nepažabota ir nesutvarkyta gamta laikytina rizikinga ar net grėsminga civilizacijos mūru besiginantiems žmonėms. Taigi vieta, erdvė, aplinka, kurioje žmonės gyvena, yra jų kuriama, perdaroma, planuojama, organizuojama, todėl tarsi turėtų būti kontroliuojama. Šis kontrolės

⁶² Foucault, *Society Must Be Defended*, 246.

⁶³ Foucault, *Society Must Be Defended*, 252.

⁶⁴ Lemke, ten pat, 48.

⁶⁵ Jau 2016 m. mokslininkai teigė, kad Žemėje beveik nebeliko žmogaus nepaliestos, nepaveiktos gamtos. Anot naujausių tyrimų, žmonių visuomenės daugiau ar mažiau drastiškai prisilietė prie 72,5 procentų žemės paviršiaus, o apie nepaveiktas jūras apskritai nebėra prasmės kalbėti, nes tokių paprasčiausiai nebeliko. Layal Liverpool, „Untouched nature was almost as rare 12,000 years ago as it is now“, 2021 m. balandžio 19 d., <<https://www.newscientist.com/article/2274704-untouched-nature-was-almost-as-rare-12000-years-ago-as-it-is-now/>> [žr. 2021 05 06].

būdas nėra tapatus *erdviniam pasiskirstymui*, nes, pirma, veikia platesniu mastu (ne konkrečios lokacijos, o kompleksinis miesto mikrorajonų, zonų, priemiesčių ir kt. organizavimas) ir, antra, yra nukreiptas ne į individualų kūną ir jam paskirtą poziciją toje erdvėje, o režisuoja bendrą žmonių kaip grupės ar masės buvimą, judėjimą, aprūpinimą, kliūtis ir palengvinimus.

Tiek disciplinavimas, tiek reguliavimas yra tiesiogiai susiję su kūnu, tačiau pirmuoju atveju kūnas traktuojamas kaip individualus organizmas, talpinantis savyje tam tikrus gebėjimus, o antruoju jis yra pakeičiamas bendrais biologiniais procesais. Disciplina labiau susieta su apibrėžta erdve ir jos tvarkymu, remiasi kokybinėmis kategorijomis, o biopolitika gyvybę paverčia apibendrintų dėsningumų serija. Galima teigti, jog „disciplina yra fragmentiška ir erdvinė, o biopolitika yra tolydi ir egzistuojanti laike“⁶⁶. „Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo giminai“ knygoje aiškindamas ir grįsdamas disciplinos veikimo formas Foucault išsamiai remiasi kalėjimo, mokyklos ir ligoninės istoriniais pavyzdžiais, todėl natūralu pirmiausia disciplinos ieškoti (ir rasti) instituciniame lygmenyje, vis dėlto jis yra sąlyginis, nes pačiame XVIII a., o ir vėliau abi technikos – disciplina ir biopolitika – sutinkamos „visuose socialinio kūno lygiuose“⁶⁷. Iš hegemonijos ir hierarchizacijos kylanti socialinė segregacija yra vienas ryškiausių efektų. Kitaip tariant, disciplina nėra tik kareivių, moksleivių ir ligonių *modus operandi*, disciplinarinės kontrolės formos, padedamos biopolitikos, išeina už centralizuotų aklinų sistemos sienų. Nepaisant skirtingų atsiradimo datų, instrumentų ir objektų, Foucault pabrėžia, kad abu šie kontrolės mechanizmai vienas kito nepaneigia ir nepakeičia, tiesiog drauge veikia skirtingu lygiu. „Kūno disciplina ir gyventojų reguliavimo būdai – tai du poliai, apie kuriuos rutuliojasi gyvybės užvaldymo strategija ir taktika.“⁶⁸ Biopolitika apgaubia discipliną ir jos taikomas kontrolės formas pasitelkia saviems tikslams, papildo savo įrankių arsenalą tuo, kas jau išbandyta, padaryta ir pasiteisinę. Dėl to priežasties šiame tyrime biopolitika laikoma esanti aukščiau ir plačiau disciplinos.

Foucault pateikia utopinio racionalaus XIX a. miesto pavyzdį ir pademonstruoja, kaip disciplina ir biopolitika viena kitą papildo. Prisimenant ar įsivaizduojant tokio miesto darbininkų klasės rajonus, regime tinklelio modelį, pats architektūrinis planavimas individus ir šeimas lokalizuoja apibrėžtose erdvėse, kurios sukurtos padidintam matomumui ir elgesio normalizavimui. Erdvinis miesto išdėstymas suprojektuotas kontroliuoti ten gyvenančius

⁶⁶ Žukauskaitė, ten pat, 43.

⁶⁷ Foucault, *Seksualumo istorija*, 108.

⁶⁸ Ten pat, 106.

žmones – taip veikia disciplina. Komunalinių paslaugų tinklo išvystymas, prokreaciją skatinanti infrastruktūra ir apsigyvenimo tokiam rajone sąlygos (finansinės galimybės, taupymas, nuoma) yra biopolitikos veikimo sritys. Žmonės bet koku atveju yra linkę rinktis patogesnes, o ne prastesnes gyvenimo sąlygas, tačiau modernizacijos periodu masiškai telkiantis miestuose, o jų plėtrą vykdant planuotai, sistemiškai, ne chaotiškai ir savavališkai, gyventojai tampa aplinkos organizavimo įkaitais, net jei šis „įkalinimas“ gali reikštis tiek pozityvias (pvz., vaikams visada bus vietos darželyje, pasideginti saulėje ir išsimaudyti galima nevažiuojant į tolimą pajūrį), tiek negatyvias (pvz., neišvystytas susisiektis trukdo patekti į norimas ar būtinas vietas) būdais.

Vienas dėmuo – *norma* – cirkuliuoja tarp abiejų kontrolės praktikų. Nors biopolitikos ir disciplinos normų įvedimo išeities taškas vis dėlto skiriasi – pastaroji imasi preskriptyvinės normos, o biopolitika „nesiremia iš anksto nustatytomis vertėmis, bet veikia kaip lanksti variacijų sistema, kuri lengvai prisitaiko prie kintančios tikrovės“⁶⁹, normalizuojančioje visuomenėje šios normos susikerta ortogonaliai ir padengia visą platų tarp biologijos ir organikos, tarp populiacijos ir kūno plytintį lauką.⁷⁰ Naujos kategorijos normos išlieja pamatus rasizmui – jos pradeda žmonių skirstymą ir rūšiavimą į normalius ir nenormalius: gerus ir blogus, tinkamus ir beviltiškus, savus ir keliančius grėsmę ir kt. Čia glūdi normos pavojingumas. Kaip minėta, biopolitikos rasizmas veikia nebūtinai rasės pagrindu, jis gali būti nukreiptas į tam tikras socialines grupes kalbiniu, ekonominiu, medicininu ar kitu pagrindu: „viskas, kas neatitinka normos, tampa potencialiu rasistinio išstūmimo objektu“.⁷¹ Norma nėra tai, ką nustato ir prievartiniu būdu, plėsdamos savo įtaką ar didindamos „klientų“ kiekį, diegia disciplinos institucijos. Šie socialinio kūno fragmentavimo procesai pagal normalu-nenormalu veikia plačiu mastu ir visai nebūtinai yra tiesiogiai demonstruojami ir vykdomi suvereno – žmonės patys internalizuoja ir produkuoja normalumą. Audronė Žukauskaitė patikslina: „priešingai nei įstatymas, kuris yra transcendentinis reguliuojamų objektų atžvilgiu, norma yra imanentiška tam, ką ji reguliuoja. Būtent todėl normą labai sunku kvestionuoti, nes ji atrodo suaugusi su pačiomis gyvybės formomis.“⁷² Normalizuojančioje visuomenėje rasizmas sukuria prielaidas teisei žudyti (žudymą suprantant tiek tiesiogine, tiek perkeltine prasme: per grėsmės sukėlimą, saugumo neužtikrinimą ar

⁶⁹ Žukauskaitė, ten pat, 45.

⁷⁰ Foucault, *Society Must Be Defended*, 253.

⁷¹ Žukauskaitė, ten pat, 51.

⁷² Žukauskaitė, ten pat, 44.

politinę mirtį, išstūmimą, atmetimą ir panašias pašalinimo formas).⁷³ Kitaip tariant, normalizuojanti visuomenė nusistato prieš save pačią.

Biopolitinės procedūros įgalino normų nustatymą, standartų apibrėžimą ir vidutinių verčių įvedimą, dėl kurių gyvybė tapo nepriklausomu ir išmatuojamu objektu ir tikslu tuo pat metu. Kartu – kolektyvine realybe, kuri atskiriama nuo tikrų, apčiuopiamų gyvų būtybių ir unikalių asmeninių patirčių.⁷⁴ Toks į žmones kaip biologinę rūšį susitelkęs kontrolės mechanizmas, viena vertus, yra produktyvus ir netgi pozityvus, nes rūpinasi populiacijos gyvybinių jėgų palaikymu ir didinimu, kita vertus, toji populiacija nėra vienalytė, joje atsiranda skaidymas varijuojančios, nuolat save tikrinančios ir perkuriančios normos pagrindu, o tie, kurie lieka už normos ribų, gali tapti fizinio arba psichologinio išstūmimo objektais. „[I]deologija“ kaip mokymo doktrina, bet ir kaip visuomeninės sutarties bei suderinto socialinio kūno formavimo teorija“, anot Foucault, konstruoja abstraktų diskursą, kuriame mėginama suderinti šiuos du galios technikos būdus.⁷⁵ Kitaip tariant, disciplinarinė kontrolė ir biopolitinė kontrolė veikia išvien, tačiau šiame darbe laikomasi pozicijos, kad diskursas nėra neaprepiamai abstraktus – praktikoje biopolitika (intergravusi disciplina) pasireiškia konkrečiomis kombinacijomis. Įsivardijus kontrolės formas tampa įmanoma patikrinti ar ir kaip biopolitika veikia tam tikruose kontekstuose, pvz., pliažuose.

Analizės dalyje išskiriamos dvi pliažo plotmės: erdvė ir veikla; jos skaidomos mažesnėmis potėmėmis. Apžvelgus medžiagos turinį, remiantis čia išvardytomis teorinėmis gairėmis, įvardijama ir paaiškinama, kokių konkrečių kontrolės formų veikimą galima pastebėti kiekvienu atveju. Toks būdas parankus norint suprasti, ką teigia ir steigia pats viešasis diskursas, o ne modeliuoti analizuojamą medžiagą pagal susidarytą teorinį rėmą.

⁷³ Foucault, *Society Must Be Defended*, 256.

⁷⁴ Lemke, ten pat, 5.

⁷⁵ Foucault, *Seksualumo istorija*, 107.

2. Viešojo diskurso analizė ir kontrolės formų identifikavimas

„Pliažuose ir maudyklėse išnyksta visi socialiniai ir tarnybiniai nelygumai; nematyti jokių tautinių skirtumų; visi lygiateisiai, visiems saulė vienaip šviečia, vėjas glosto, visus vienaip vanduo skalauja ir maudymosi aukų laukia.“

Kaunietis⁷⁶

Iš archeologinių kasinėjimų žinoma, kad žmonės laiką plažuose leisdavo dar Senovės Romos laikais⁷⁷, tačiau masinis jų vystymas yra susijęs su globalaus britų ir prancūzų aristokratijos turizmo vėjumi XVIII a.⁷⁸, geležinkelių tinklo plėtra bei medicinos studijomis apie vandens ir saulės naudą.⁷⁹ Lietuvoje tokiu laisvalaikio leidimu pasižymėjo ir garsėjo Tiškevičių giminė: „[p]oilsavimo ritualams plaže tarpukariu didelę įtaką turėjo XIX ir XX amžių sandūroje diktuoti „poniški“ Tiškevičių kurortiniai įpročiai, kurių rafinuotumą atspindėjo savita pajūrio infrastruktūra bei elgesio taisyklės“⁸⁰. Kompleksiškas funkcinis miestų zonavimas ir intensyvesnis rekreacinių erdvių steigimas valstybės mastu yra susijęs su modernizacijos procesais jau po Pirmojo pasaulinio karo, o tiksliau – 4 dešimtmetyje („Vasaros atostogos“, „pliažas-pajūris“ – tai žodžiai perėję pas mus iš svetur kartu su pradedančiu bujoti miesto gyvenimu“⁸¹). Vien Kaune to paties dešimtmečio pabaigoje veikė apie 10 plažų, o visoje Lietuvoje jų suskaičiuojama bent 28, tad ši tema sulaukdavo reguliaraus to meto žiniasklaidos dėmesio, ypač vasaros sezonu.

1926-1940 m. publicistiniai tekstai apie plažus atskleidžia įvairiausius valstybės ir visuomenės fenomenus: nuosavybės teisių sampratą, ekologines problemas, teisėkūros principus, viešąjį interesą atstovaujančias organizacijas, biurokratinį aparatą, šeimos sampratą ir kt. Atsižvelgiant į darbo apimtį ir objektą, šioje tyrimo dalyje išskirtos dvi ašys: kur ir ką veikia, arba erdvė ir žmonės; tai dvi persipinančios, tačiau iš principo skirtingų kategorijų plotmės. Jos leidžia pamatyti, kaip standartinės biopolitinės kontrolės formos priklausomai nuo konteksto įgyja specifinį turinį. Vietomis cituojami priimti įsakai ar įstatymai, tačiau jie

⁷⁶ Kaunietis, „Apie Kauno plažo papročius“, *Lietuvos aidas*, 1931 m. liepos 8 d., 7.

⁷⁷ Armando Schiavo, *The monuments of the Amalfi coast*, Milano-Roma: Rizzoli & C, 1941, 175.

⁷⁸ Christopher J. Holloway; Neil Taylor, *The business of tourism*, London: Pearson, 2006, 29.

⁷⁹ Migonytė-Petrulienė taip pat nurodo, kad ši laisvalaikio leidimo tendencija Vakaruose, tikėtina, yra glaudžiai susijusi su daktaro Richard Russell mokslo studija apie jūros vandens naudą (angl. *The Use of Seawater in the Diseases of the Glands*, 1752 m.). Jos teigimu, „maudymąsi jūroje, deginimąsi saulėje, bet ir tai darant skatino atsikratyti sunkių drabužių ir apsinuoginti.“ Migonytė-Petrulienė, „Lietuvos tarpukario (1918-1940) kurortų architektūra kaip modernėjančios visuomenės reiškiny“, 68-69.

⁸⁰ Migonytė-Petrulienė, „Vasarojimas tarpukario Lietuvos plažuose“, 6.

⁸¹ „Dienos žiūronas“, *Dienos naujienos*, 1931 m. liepos 10 d.

skirti paaiškinti ar papildyti tam tikrą publicistinio diskurso pasikeitimą ir nėra atskirai nagrinėjami.

2. 1. Kur? Erdvė ir infrastruktūra

Pliažu vadinama prie vandens telkinio (upės, jūros ar ežero) nusidriekusi plokščia smulkių uolienuų kranto dalis. Tai yra savaiminis darinys, kurio atsiradimui reikalingos bangos ir kiti gamtos faktoriai, ne žmogaus ranka. Pliažas kaip reiškinys masinį populiarumą įgijo modernizacijos projekto šviesoje – drauge su urbanizacija, zonavimu, laisvalaikio samprata, laiko padalijimu, žiniasklaidos priemonėmis ir kt. Gamtiniai Lietuvos parametrai lėmė laisvalaikio leidimo ir tam skirtos infrastruktūros koncentravimąsi prie vandens telkinių, taigi ir pliažų. Kurį laiką pakako natūralių elementų – saulės ir vandens, – tačiau gan greitai vasarotojai pajuto, „nors ir malonu gulėti pliaže, pasikaitinti saulutės spinduliuose. Bet vis tiek kartais ateina galvon kvaila mintis, kad pliaže kažko trūksta. Lyg ir nuobodulio šešėlis per tavo pasąmonę perbėga. Paskui, tarytum sapnuodamas, atsimeni pavasariškus gandus, kalbas apie pliažų pagerinimus, įvairius pagerinimui plaukiojimui ir šokinėjimui ir bendrai apie visokias saldybes ir gėrybes.“⁸² Tiek patekimas į pliažą, tiek navigavimas jo teritorijoje buvo specifiskai organizuojamas ir kontroliuojamas remiantis socialiniais, ne gamtiniais parametrais – pliažas tapo lyčių dilemos, skenduolių ir bendros infrastruktūros erdve.

Moterys, vyrai ir nudizmas

1927-ieji, Klaipėdoje sezonas pasiekęs aukščiausią laipsnį, tad „daug žymių visuomenės veikėjų ir valdininkų pajūry šildo „griešnus kūnus“, atsargiai maudosi jūroje ir disputuoja „Adomo rūbuose“⁸³, savaitę anksčiau, liepos 12 d., Kaune miesto tarybai įteiktas 35 asmenų pasirašytas prašymas Karmelitų pliaže įrengti bendras šeimyniškas maudykles su kostiumais.⁸⁴ Anot Migonytės-Petrulienės, „[p]alankios sąlygos XX amžiaus trečiajame dešimtmetyje pliaže buvo tik paviljonų prekybininkams, tuo tarpu, poilsiautojų maudynėms taikyti kur kas griežtesni (padorumo) reikalavimai.“⁸⁵ Tai iš dalies paaiškina 1923 m. Kauno miesto ir apskrities viršininko Prano Morkaus priimtas įsakymas Nr. 19, pagal kurį „vyrams ir moterims maudytis kartu draudžiama. Neklausantieji šio privalomojo įsakymo bus

⁸² „Kauno pliažuose“, *Dienos naujienos*, 1933 m. rugpjūčio 14 d.

⁸³ Išvardijami tokie asmenys kaip istorikas prof. Vaclovas Biržiška, poetas Liudas Gira, generolas Silvestras Žukauskas, mokslininkas Kazys Slezevičius ir kt. „Palangos kronika“, *Lietuvos žinios*, 1927 m. liepos 21 d., 3.

⁸⁴ Tekste išskiriama, jog 23 iš pasirašiusių – moterys ar net panelės. „Nori bendrų maudyklių“, ten pat.

⁸⁵ Migonytė-Petrulienė, „Lietuvos tarpukario (1918-1940) kurortų architektūra kaip modernėjančios visuomenės reiškinys“, 69.

baudžiami administraciniu būdu iki 1000 litų pinigais arba vieno mėnesio areštu“⁸⁶, bet akivaizdu, kad praėjus ketveriems metams toks įsakymas bent keliems miestiečiams jau buvo įgrisęs.

Iki intensyvaus modernizacijos periodo, pliažai buvo beveik niekieno reikalas ta prasme, kad savivaldos neužsiėmė ypatingu jų organizavimu – kaimiečiai išsimaudydavo savo apylinkėse, o pagrindiniu labiau pasiturinčių asmenų traukos centru buvo smėlėtas ir masinantis pajūris, kuriame madas diktavo Tiškevičių giminė: „Grafų giminaičiai ir jų kilmingi draugai, atvykdavę čia ilsėtis ne tik iš prūsų žemių, bet ir iš Lenkijos bei Padolės, pajūryje saulės voniomis mėgėdavosi atskirai, laikydamiesi griežtų padorumo normų.“⁸⁷ Padorumo normos tuo metu reiškė nekvestionuojamą atskirą laiko pliaže leidimą ir maudymąsi pagal lytį, dažniausiai priklausomai nuo valandų: „Seniau pasaulis nebuvo toks begėdis. Rodos, apie daugelį dalykų jis nedrįso pagalvoti, o labiausiai – apie bendras maudykles. Kaip visur, taip ir Palangos pajūry buvo valdžia, kuri rūpinosi žmonių plukiava. Toji valdžia pliaže turėjo varpus, vėliavas, skambalus. <...> Pamanykit tik, ar jie nors kada sapnavo, kad vyrai su moterimis gali pajūry vartytis plikomis rankomis, nuogomis kojomis, atsivėpusiais naktiniais apsiaustais?“⁸⁸ Varpai, vėliavos ir skambalai buvo skirti iš toli pranešti, kad pliažo lankytojams metas keistis priklausomai nuo lyties, drauge įvedamas pliažo zonavimas į moterų, vyrų, o kai kur ir nudistų. 1932 m. Kauno pliažai yra dalinami į tris dalis, o laikas juose organizuojamas taip: „iki 10 val. bus leidžiama maudytis vyrams ir moterims galinėse maudyklių dalyse ir be kostiumų, o skiriamojoj vidurinėj daly tuo laiku bus visai draudžiama maudytis. Nuo 10 val. ryto ligi 17 val. 30 min. visose maudyklių dalyse bus leidžiama maudytis vyrams ir moterims tik su kostiumais“, vakariniu laiku vėl taikoma rytinė tvarka, išskyrus Karmelitų pliažą – jame visą dieną galima rodytis tik su apranga.⁸⁹ Net 4 dešimtmečio pabaigoje kai kurių akimis moterims ir vyrams nedera („Istorija mini senovės miestus bei tautas, kurios dėl to išsigimė ir žuvo“⁹⁰), o ir draudžiama pliuškentis kartu, tačiau interesas bendriems pliažams neslopo visu aptariamu laikotarpiu.

Susidomėjimas vieni kitais niekur nedingo („Ten tuojau dar gudresni – iš po pažasties per „Zeis“ žiūroną labai smalsiai žiūri į moterų pusę. Žiūronas iš rankų į rankas ėjo.“⁹¹), tai paaiškina kauniečių kreipimąsi į miesto valdžią ir gausesnį bendrų pliažų steigimą 4 dešimtmečio pradžioje. Ilgainiui pliažuose įsitvirtina *erdvinis paskirstymas* su buferinėmis

⁸⁶ „Aukštosios Panemunės kurortas“, *Lietuvos aidas*, 1933 m. rugpjūčio 22 d., 6.

⁸⁷ Migonytė-Petrulienė, „Vasarojimas tarpukario Lietuvos pliažuose“, 6.

⁸⁸ St. S., „Vasaros pajūris“, *Lietuvos aidas*, 1932 m. liepos 30 d., 7.

⁸⁹ „Kur šiemet Kaune galima maudytis“, *Lietuvos aidas*, 1932 m. gegužės 25 d., 6.

⁹⁰ M. Stonys, „Pliažai ir dorovė“, *XX amžius*, 1937 m. gegužės 13 d., 4.

⁹¹ Cez. R., „Skenduolis. Tikras atsitikimas“, *Diena*, 1929 m. rugpjūčio 18 d.

zonomis: bendra (kartais kartu su šeimynine), vyrų bei moterų. Tiesa, toks dalijimas priklausė ir nuo vietovės konteksto – senesni, populiariesni, didesnių miestų arba daugiau turistų sutraukiantys pliažai (daugiausia Palangoje, Klaipėdoje, Neringoje ar Kaune) jau spėjo pergyventi įvairius viešų diskusijų tarpsnius, tad ten bandymai pridengti „Ievos ir Adomo“ kostiumą neretai sukeldavo juoką arba pasipiktinimą („Jokių paslapčių čia nėra. Viskas kaip ant delno matosi. Užtai, kad beveik kiekvienas dėvi gimtuoju kostiumu. O jei į tokių tarpą įsimaišo kas nors su kelnaitėmis, tai tą visi taip ir bado pirštais. Sako, šitas būtinai turi kokį nors kūno trūkumą...“⁹²), tačiau tapo būtina sąlyga bendrųjų zonų įvedimui, o aprangą juose imta papildomai ir griežtai kontroliuoti: „visa bėda, kad labai smarki „doros“ apsauga. Kažkokie 1800 metai. Jokiu būdu negalima pasirodyti su triusikais bendrose maudyklėse. Kol kas reikalauja tik maudymosi didelių kostiumų. Bet galimas daktas užsimanys tuos kostiumus reformuoti ir prisiųs ilgas kiškas ir erdvas rankoves. Iš „doros“ saugotojų ir tokios nesąmonės gali laukti“⁹³; „reikia žinoti, kad Palangos pliažė viešpatauja puritoniški papročiai. Policijos valdininkas atydžiai seka, kad, Dieve gink, maudymosi kostiumas neapnuogintų nė vienos nereikalingos kūno dalelės.“⁹⁴ Nepaisant maudymosi kostiumo ilgio ar jo sudedamų dalių skaičiaus, vienuose naujai pliažus įsitaisiusiuose miestuose išsyk imta sekti didmiesčių madomis, pvz., reportaže iš Šiaulių teigiama, jog „pakrantėje dargi zonos egzistuoja: vyrams, moterims. Kaip tikruose pliažuose“ (į „tikrus“ pliažus referuojama dėl to, kad gyventojai rinkdavosi maudytis paežerėje dar iki oficialaus pliažo įsteigimo 1931 m.)⁹⁵, o kitur šios bendrumo mados taip ir neprigyja – tiek 1931, tiek 1937 metais „Šaltinyje“ reiškiamas pasipiktinimas bendrai paplūdimiais: „Neseniai mūsų pašėsupyje atsiradęs bendras vyrų ir moterų „pliažas“ yra tikrai mūsų miestui visai naujas dalykas. Tai žydelių išradimas, kuris miestui garbės nedaro. Gaila, kad prisideda ir lietuviai prie šlykštaus darbo“⁹⁶, „bendrų pliažų nepaskirta, nes Marjampolės mieste mažai kas teturi reikalingų maudytis padorių kostiumų. <...> Viešas padorumas turi būti griežtai palaikomas, kad supuvimo vėžys nesiskverbtų į mūsų visuomenę“⁹⁷. Svarbu pažymėti, kad „Šaltinis“ buvo katalikiškai orientuotas leidinys.

Vyrų vs moterų pliažuose problema, paveldėta iš ankstesnio amžiaus, smetoniniu laikotarpiu vystėsi dviem kryptimis: bendrų pliažų steigimu ir griežtesniu zonų padalijimu (ir tų ribų priežiūra paskirtų pareigūnų ir pačių pliažo lankytojų iniciatyva). Jeigu anksčiau ši

⁹² Jonas Čir-čir, „Atostogos be lito“, *Diena*, 1931 m. rugpjūčio 16 d.

⁹³ „Palangos linkui“, *Diena*, 1930 m. liepos 20 d.

⁹⁴ K. U-tis., „Adomas ir Ieva iš Palangos“, *Sekmadienis*, 1930 m. liepos 20 d., 2.

⁹⁵ „Nuotrupos“, *Šiaurės Lietuva*, 1931 m. rugpjūčio 9 d.

⁹⁶ „Marjampolės gyvenimas“, *Šaltinis*, 1931 m. rugpjūčio 14 d., 14 (456).

⁹⁷ „Kaimuose ir miestuose“, *Šaltinis*, 1937 m. gegužės 22 d.

veikla buvo palikta savieigai, 3 dešimtmečio pabaigoje, augant miesto gyventojų skaičiui ir vystantis moderniai miesčioniškai kultūrai bei laisvalaikiui, tai tampa savivaldybių ir viešojo diskurso reikalu. Regime *erdvinio padalijimo* formą, kur kūnai klasifikuojami iš paskirstomi lyties pagrindu. Tai vyksta tiek realiu, tiek idealiu pagrindu: plažė (kaip elementarioje gamtinės prigimties erdvėje) atsiranda teritorijos, skiriamos faktinių riboženklų. Kitaip tariant, skirtingos grupės (vyrai, moterys, šeimos) turi aiškiai jiems paskirtas ir nurodytas zonas, migravimas tarp kurių yra arba neįmanomas, arba turi konkrečias sąlygas. Bendros maudyklės išplinta visos šalies mastu, tačiau tai įvyksta likusios plažo erdvės laisvumo ir paslankumo sąskaita. Žmonės įgalinami reikalauti iš aplinkinių elgtis pagal taisykles, o šiems nepaklūstant, kreiptis pagalbos į teisėsaugos atstovus. Šios taisyklės įveda *normalizuojančias sankcijas* per tiesioginės institucinės baudos arba bausmės grėsmę ir išskaidytus kūnus ima kontroliuoti individualizuojančiu aprangos (arba nuogumo) pagrindu. Kitaip tariant, patekus į vienu iš dviejų lytiniu žmogaus pavidalu apibrėžtą zoną, kūniškumas dar labiau smulkėja ir tam tikros kūno dalys arba atitinka „padoraus“ matomumo standartą, arba turi būti dangstomos. *Hierarchinis* principas tokio tipo plažė, iš dalies, dėl savaiminių architektoninių erdvės ypatybių (išilgumo, plokštumo, menkos augalijos) pasireiškia nepertraukiamu, netrukdomu daugiakrypčiu ir išskaidytu naršymu visame plažo plote „kiek akis aprėpia“. Optinės kontrolės mastelis prasideda matymu plika akimi (skolinantis vizualinio meno terminus, bendro plano kadru) ir smulkėja skaidydamas stebimą kūną dalimis prietaisų (pvz., žiūronų) pagalba. Visi stebi visus, o tuo pat metu yra fiziškai ribojami smėlio kvadratinų metrų ir tekstilės kvadratinų centimetrų normatyvų.

Valtininkai ir skenduoliai

„Mes skęstam ne vien tik įstatymų projektuos. Ne, mes skęstam dar ir vandeny, paprasčiausiam tikriausiam vandeny, šaltam ir šlapiam“, 1932-aisiais ironizavo Keistas žmogus ir netrukus pateikė siūlymą plažuose sekti užsienio pavyzdžiais – įvesti kuo griežčiausias taisykles, jų laikymosi priežiūrai skirti papildomus žmones ir išrašyti baudas⁹⁸. Vis gausiau įrengiant plažus skęstančiųjų gelbėjimas tapo paskirtų gelbėtojų, kitaip tariant, valdžios, reikalu. Kasmet sezono pradžioje miestai rinkdavo valtininkų-gelbėtojų komandas,

⁹⁸ Keistas žmogus, „Skundų knyga“, *Sekmadienis*, 1932 m. gegužės 1 d.

kurios turėjo praeiti specialius mokymus, sezono pabaigoje būdavo paskelbiamas geriausio gelbėtojo vardas, o visai komandai savivaldybė išpareigodavo pasiūlyti kitus darbus.⁹⁹

Naujų pliažų įrengimas viešajame diskurse ėjo koja kojon su saugiu maudynių užtikrinimu, kitaip tariant, atsakomybe išsaugoti pliažo lankytojų gyvybę. Štai Kauno miesto savivaldybė „pastatė valtininkus-gelbėtojus, kurie dežuruoja nuo 8 val. iki 20 val. <...> stulpus ir kitus pasargos ženklus“¹⁰⁰, tačiau upės – ilgos, ežerai – platūs, o žmonių įpročiai vasaroti norimose, ne oficialiai paskirtose vietose taip lengvai nepasikeičia. Imtasi braižyti leidžiamų ir draudžiamų vietų maudytis žemėlapius¹⁰¹, tikintis tokiu būdu sugebėti aprėpti žmonių masę ir laiku išgelbėti skenduolius. *Statistikos* ir savivaldybės atstovų bei gelbėtojų komentarų retorika šiuo klausimu tolydi, pabrėžiama (kai tai paranku), kiek nelaimių įvyko neleistinosiose maudytis teritorijose ir priekaištaujama dėl žmonių neatsakingumo: „Pažymėtina, kad šiemet visi skendimai buvo tik uždraustose maudytis vietose. Kauno M. Savivaldybės maudyklėse buvo 21 skendimas, bet visi skendusieji išgelbėti“¹⁰² (savivaldybės atstovai, tikėtina, atsižvelgdami ir į tai, jog dar tik birželio pabaiga, kreipėsi į „atitinkamas įstaigas“, prašydami bausti nesilaikančius miesto tarybos ir kitų įsakymų), „kaip paprastai, taip ir šį kartą skendimai įvyko per išdykavimą, visišką neatsargumą, neišmintingą drąsos rodymą ir nenorą laikytis paskelbtų taisyklių, perspėjimų“¹⁰³, besimaudantieji „nekreipia dėmesio ir nežiūri įstatymo ir ardo bendrą tvarką – maudos ten, kur kam patinka, ir vaikšto pliažuose, kas kur nori, ypač vyrai“¹⁰⁴. Kitaip tariant, žiniasklaidoje įtvirtinama pozicija, jog vieninteliai nelaimių kaltininkai yra taisyklėms ir normoms nepaklūstą išdykėliai, nes kita pusė – valdžia – yra suinteresuota ir deda visas įmanomas pastangas išsaugoti piliečių gyvybę. Kaune miesto pliažų skaičius varijuodavo, 1936-aisiais nuspręsta palikti penkis (metais anksčiau būta aštuonių): du Panemunėj, vienas Šančiuose, vienas ties Karmelitais ir vienas Santakoje; „visur kitur maudytis bus draudžiama. Pliažuose upės dugnas bus gerai ištirtas, kas norės brautis toliau, negu bus nurodyta, bus baudžiamas pinig. pabaudomis.“¹⁰⁵ Taigi sukabinami du argumentai nenusižengti: moralinis ir finansinis. Gyventojai vis tiek demonstruodavo tam tikrą nepaklusnumą – maudydavosi itin anksti ryte (dažniausiai tarnautojai idant spėtų į

⁹⁹ „Palangos kurortas šiais metais“, *Lietuvos aidas*, 1933 m. gegužės 20 d., 8. Anksčiau aprūpindavusi vasaros valtininkus darbais, 1936 m. Kauno savivaldybė tiesiog pasiūlė jiems užsiregistruoti darbo biržoje. „Valtininkai prašo darbo“, *Lietuvos žinios*, 1936 m. rugsėjo 7 d., 7.

¹⁰⁰ „Baus už maudymąsi uždraustose vietose“, *Rytas*, 1936 m. birželio 26 d., 7.

¹⁰¹ Standartiškai leidžiamos vietos sutapdavo su pliažų teritorija, bet su išimtimis, nes pačiuose pliažuose taip pat rasdavosi draudžiamos zonos dėl, pvz., dugno duobėtumo.

¹⁰² Ten pat.

¹⁰³ „Skendimams prasidėjus“, *Lietuvos žinios*, 1933 m. birželio 13 d., 6.

¹⁰⁴ „Sunku apginti pavojingas Nemuno vietas nuo žmonių“, *Lietuvos žinios*, 1932 m. liepos 5 d., 4.

¹⁰⁵ „Maudymosi sezonas“, *Rytas*, 1936 gegužės 13 d., 7.

darbą)¹⁰⁶, dėl gerų orų savo nuožiūra pradėdavo sezoną anksčiau negu paskelbta arba vieni kitų, pvz., mažamečių vaikų, neprižiūrėdavo¹⁰⁷. Kai kuriuose miestuose būdavo inicijuojami plaukimo kursai¹⁰⁸, siekiant apskritai sumažinti nelaimingo atsitikimo tikimybę.

Kiekvienas skenduolis turėjo būti tiksliai suskaičiuotas ir klasifikuotas: „Miesto Valdybos įrengtose maudyklėse, kur dežuruoja jos pastatytieji valtininkai su gelbėjimo įrankiais, šią vasarą, iki liepos 18 d., nė vienas žmogus nepaskendo. Visi, kurie paskendo, maudėsi uždraustose vietose arba už Kauno ribų. Išgelbėta 24 žmonės, iš kurių 9 moterys, nuo 12 iki 55 m. amž. Išgelbėtų vyrų skaičius siekia 15, nuo 6 iki 45 m. amž. Nemune išgelbėta vyrų 6, moterų 9. Neryje išgelbėta vyrų 9, moterų 0. Tautybės atžvilgiu išgelbėtieji skirstomi taip: krikščionių 15, žydų 9.“¹⁰⁹ Pasirinktame skendimo problemos sprendime galima identifikuoti *erdvinį padalijimą* – menamų ir faktinių ribų braižymą žemės ir vandens paviršiuje, kuris skirtas nukreipti žmones į prižiūrimas, kontroliuojamas zonas. Išėjimas iš tokios zonos ribų yra ir neatsakingas, ir neteisėtas poelgis, galimai užtrauksiantis rūstybę ir baudą (neretai draudžiamoje vietoje maudėsi ir išgelbėti žmonės, gelbėtojų liudijimais, tiesiog pabėgdavo nepadėkoję bijodami gauti piniginę baudą¹¹⁰). Kartu žmonės traktuojami kaip biologinė masė (su tam tikra „tautybės“ išimtimi, kuri darbe bus aptarta vėliau), kurios gyvybingumą reikia apsaugoti ir užtikrinti. Naivu tikėtis *in memoriam* laikraštyje kiekvienam žuvusiam asmeniui, tačiau reguliari bevardžių skenduolių (ar bandžiusiųjų skęsti) suvestinė rodo bendrus vertingus žmogiškuosius nuostolius. Biopolitinė *statistikos* kontrolė šiuo atveju duomenimis ir lentelėmis paverčia individų ir žmonių grupių mirtis. Nuskendimas – atsitiktinis įvykis – mėginamas sukontroliuoti pridėtiniais saugumo mechanizmais: prevencija (mokymu plaukti), reakcija (gelbėtojais) ir pamokymais (gėdinimu arba priekaištavimu). Visuomenei draudžiama rizikuoti savo gyvybe.

Infrastruktūra

Pliažų infrastruktūrą sudaro dvi esminės dalys: transporto tinklas (pasiekiamumas) ir architektūra (paviljonai, būdelės, mažosios architektūros elementai) Šios dalys yra tiesiogiai priklausomos nuo bendro miesto urbanistinio išvystymo bei biudžeto, tačiau glaudžiai siejasi ir su asmeninėmis finansinėmis žmonių galimybėmis. Augant miesto gyventojų skaičiui,

¹⁰⁶ Nurodoma, kad žmonių pliažuose būdavo jau prieš 5 val. ryto. „Karščiai Kaune“, *Rytas*, 1936 m. birželio 26 d., 7.

¹⁰⁷ „Be priežiūros maži vaikai“, *Lietuvos aidas*, 1936 m. liepos 6 d., 6.

¹⁰⁸ Pvz., Telšiuose vyko Kauno jachtklubo komandiriuoto instruktoriaus plaukimo kursai. „Telšiuose vyksta plaukimo kursai“, *Lietuvos aidas*, 1936 m. liepos 26 d., p. 6. Aukštojoje Panemunėje vietinis jachtklubas inicijavo savo mokymus plaukti. „A. Panemunės jacht-klūbas“, *Lietuvos žinios*, 1933 m. rugpjūčio 5 d., 5.

¹⁰⁹ „Kiek skęsta žmonių“ *Lietuvos žinios*, 1927 m. liepos 21 d., 3.

¹¹⁰ Henr. Vingėla, „40 000 kauniečių kasdien maudosi Nemune“, *Diena*, 1936 m. liepos 12 d.

plintant poilsio paplūdimiuose madai, o korespondentams įvairiais būdais raginant gyventojus likti vasaroti Lietuvoje („šiais sunkiais laikais vežti pinigus į užsienius nuodėmė“¹¹¹, „Auklėkim savy lokalinį vasarojimo patriotizmą, nebėkim į tolimesnes vietas, kelkim savas, artimas“¹¹²), pastebimas visuomenės lūkesčių didėjimas ir drauge nepasitenkinimas – nors pačių pliažų pagausėjo, „vidutiniam piliečiui nėra pasirinkimo <...> visas vargas susisiekiame. Daugumą tų vietų nepasiekti nei sausu keliu nei vandeniū.“¹¹³ Tai nėra visiška tiesa – 1923 m. Lietuvai susigrąžinus Klaipėdos kraštą, šis tapo Lietuvos geležinkelių sistemos dalimi ir pagrindine tranzito su uostu arterija¹¹⁴, be to, keliais tarp miestų kursavo autobusai, upėmis – garlaiviai, o kai kurie žmonės galėjo sau leisti automobilius¹¹⁵.

Viešasis transportas savo pagrindinę funkciją atliko, tačiau papildomu komfortu keleivių nelepino: „Nekaip yra su susisiekiu iš Kretingos į Kauną. <...> Mačiau tokį atsitikimą, kad vienas Finansų ministerijos vyr. valdininkas nusipirkęs Kretingoj miegamą vietą ne tik nemiegojo, bet ir nesėdėjo, o stovėjo, nes jam vietos nebuvo... Vagonai yra nešvarūs ir traukiniai taip lėtai eina ir be to kiekvienoj tarpustoty taip ilgai stovi, kad jais važiavimas yra tikras vargas.“¹¹⁶ Dėl kokių nors priežasčių negalintiems išvykti į pajūrį (nepakankamai uždirba, negavo atostogų), tekdavo tenkintis vietiniais pliažais („Šiaulių prūdėlis ir pliažas pavaduoja garsiąją Palangą. <...> Išvada – pinigų neturinčiam geras iš Šiaulių pliažas ir „jūra“¹¹⁷), tačiau ir tai neretai apsunkindavo miestiečių kasdienybę. Savivaldybės dėl finansinių sunkumų arba atsakingų asmenų neveiklumo vangiai rūpinosi gatvių, kelių projektavimu. Jeigu pajūryje pliažas pasiekiamas pėsčiomis, Kaune – autobusais, keltais ar, blogiausiu atveju, pėsčiomis, tai šiauliečiai su valdžia bergždžiai kovojo bene iki pat karo – 1937 m. tarybos atstovai ir spauda skundžiasi, jog „jau eilė metų šis klausimas keliamas, gyventojai rašo memorandumus, o burmistras tuo reikalu nieko konkretaus nepadaro ir gyventojai, ypač neturtingieji, po šiai dienai dėl susisiekiimo brangumo (ar visiško jo nebuvimo) neturi galimybės bent vieną dieną savaitėje išvykti iš dulkinio miesto“.¹¹⁸ Tai nereiškia, jog žmonės visai ten nepatekdavo, greičiau atskleidžia burmistro abejingumą miestiečių keliamiems klausimams.

¹¹¹ „Gražioji Lietuvos vasara“, *Lietuvos aidas*, 1932 m. birželio 2 d., 2.

¹¹² Nemo, „Vasarojimas“, *Lietuvos aidas*, 1932 m. liepos 6 d., 4.

¹¹³ „Skundų knyga“, *Sekmadienis*, 1930 m. balandžio 27 d., 7.

¹¹⁴ Lietuvos geležinkelių istorija, <<https://www.litrail.lt/istorija>> [žr. 2021 05 10].

¹¹⁵ Automobilizacija Lietuvoje vyko, tačiau neintensyviai, pvz., Kaune 1926 m. registruota 140 automobilių, o 1927 m. jau 223, tačiau tik 1929 m. pasirodė pirmosios kelių eismo taisyklės „Šoferiams reikalingas įstatymas ir taisyklės“, nebuvo kokybiško kelių tinklo, ženklų, o automobilis išliko prabangos preke.

¹¹⁶ Garliaviškis, „Palangos malonumai ir vargai“, *Apžvalga*, 1936 m. rugpjūčio 30 d., 2.

¹¹⁷ A. S. Vesta, „Šiaulių pliažo pirmieji įspūdžiai“, *Šiaulių žinios*, 1934 m. liepos 1 d., 2.

¹¹⁸ „Šiaulių miesto aktualijos tarybos posėdyje“, *Lietuvos žinios*, 1937 m. birželio 10 d., 7.

Net ir sostinėje būta savų sunkumų: nors Karmelitų plažas centre – lengviausiai pasiekiamas, Aukštosios Panemunės kurortas – patraukliausias. Panemunė su Kaunu gelžbetoniniu tiltu sujungta 1928-aisiais, 1931 m. tapo miesto dalimi, o 1933 m. – kurortu¹¹⁹. Labiau pasiturintys miestiečiai arba ligoniai persikeldavo ten visai vasarai, o likusieji turėjo atrasti kitus patekimo / grįžimo būdus: per upę keldavo valtėlės arba keltai, už bilietą vienam žmogui prašantys po 50 ct., kas „sudaro daug keblumų A. Šančių gyventojams, nes, norintiems A. Panemunės plažą arba mišką pasiekti dažniau, ypač didesnėms šeimoms, perbrangu, o aplink per tiltą – pertoli“¹²⁰, „[j]ei nenori grįždamas rėplomis į kalnus lipti, tai perki autobuso bilietą ir pusvalandį važiuoji, kol sudulki ir sušyli“¹²¹, „Dievas apščiai aprūpino kauniečius vienu ir kitu malonumu: Panemunė, Kleboniškis, Pažaislis beveik ranka pasiekiami. Deja, tai tik tiems lengva, kurie turi savo automobilį.“¹²² Ryškėja ekonominė distancija (tiesiogine ir perkeltine reikšmėmis) šalies ir miestų mastu.

Priartėjus prie plažo per ėjimo pėsčiomis atstumą, net „aukštuomenės“ kurorte Palangoje vardijamos mažosios architektūros problemos, pvz., takeliai per smėlį siauri arba užpustyti smėliu, nevalomi, pakeliui į moterų plažą nėra suoliukų, kas apsunkina kelionę motinoms su mažais vaikais¹²³. Pačiame paplūdimyje „nėra indų su vandeniu kojoms nusiplauti, nėra specijalių nusrengti kambarių, nėra tarnautojo, kuris tvarkytų. Šių netobulumų nėra nė viename Neringos, nei kituose Baltijos kurortuose.“¹²⁴ Žmonės pasigenda įvairiausių papildomų plažavimo patirtį gerinančių elementų. Absoliuti dauguma plažų arba bent jų dalys einamųjų metų sezonui savivaldybių buvo nuomojami privatiems asmenims arba organizacijoms¹²⁵, tad, viena vertus, visuomenė tarsi nepagrįstai nukreipdavo savo priekaištus savivaldybės link, kita vertus, galimai vyravo įsitikinimas, kad politikai (ne įstatymas, o būtent asmenys valdžios pozicijose) turi aukštesnę galią už privačius asmenis – verslininkus ir juolab tarnautojus.

Kasmet plažus neženkliai pastumiant į vieną ar kitą pusę, be to, saugantis pavasarinių potvynių, mažosios architektūros elementai būdavo nestacionarūs (kaskart įrengiami iš naujo)

¹¹⁹ Nuo tarpukario iki šiandien unikaliomis medinėmis tarpukario vilomis apstatyta gatvė, einanti lygiagrečiai upės nuo Panemunės tilto iki plažo ir šilo, vadinama A. Smetonos alėja.

¹²⁰ Palyginimui: baudos už maudymąsi draudžiamoje vietoje svyravo nuo 500 iki 1000 litų. „Neleistinas pasipelnymas“, *Lietuvos žinios*, 1931 m. liepos 7 d., 5.

¹²¹ „Pėsčias iš Kauno į A. Panemunę per Ažuolyną“, *Lietuvos žinios*, 1936 m. liepos 25 d., 4.

¹²² Inž. Kgz. „Kaip aš su šeima važiauvau į Panemunės palūdimį“, *XX amžius*, 1939 m. liepos 4 d., 6.

¹²³ Anuomet buvo įprasta, kad, esant tik atskiriems plažams, vaikus su savimi pasiimdavo moterys. A. Lumbeliškis „Laiškas iš pajūrio“, *Rytas*, 1935 m. birželio 22 d., 6.

¹²⁴ „Dėl Palangos kurorto“, *Rytas*, 1935 m. gegužės 10 d., 4.

¹²⁵ Pvz., dalis Palangos plažo atitekdavo Tiškevičiams, kurie ilgainiui mėgino užimti daugiau ploto, negu priklausė, tad teko leistis į atvirą konfliktą su miesto valdžia, A. Panemunėje savo paviljoną statė Šaulių sąjunga, bet jį vėliau perpirko „Pienocentras“ ir kt. „Antras laiškas iš Palangos“, *Lietuvos žinios*, 1935 m. liepos 18 d., „Pienocentras nupirko buvusį šaulių restoraną“, *Lietuvos žinios*, 1937 m. gegužės 8 d., 9.

ir kai kurie laikini pliažų savininkai nepasirūpindavo, visuomenės akimis, būtinaisiais statiniais: persirengimo būdelėmis ir viešaisiais tualetais („žmonės nusirengia kitų akivaizdoje pačiame pliaže. Tokiam kurortui tai nedovanotinas apsileidimas“¹²⁶, „paplūdimy jokių būdelių nusirengt nėra. Dabartinėj nudistų ir fizkultūros gadynėje net kai kurie žilagalviai lietuviai laiko tokius dalykus senosios kartos anachroniškais užgaidomis ir atsilikimu nuo pažangos. Man vis dėlto kažkaip drovu, neprisidengiant net figos lapeliu visiems rodytis. Matau krūmokšnius. Čia, manau, kad ir ne figa, bet vis dėlto lapeliai. Prieinu, bet nepakenčiamas kvapas, dvokias iš krūmų, privertė grįžti. Kaip akys siekia, niekur išviečių nesimato, o žmonių keli tūkstančiai. Negi į kišenę...“¹²⁷) Didesnė tikimybė pliažuose rasti tokius statinius kaip kurhauzas, kavinės, restorano paviljonas ar kioskelis, kur galima įsigyti ledų, pieno, alaus – vienaip ar kitaip, šie įrengimai ne tik pagirdo ištroškusius, o ir generuoja pelną savininkui, priešingai nei persirengimo būdelės.

Pliažų *aplinkos tvarkymas (urbanizavimas)* reiškė vandens telkinio ir išilgai jį nusidriekusio smėlėto kranto inkorporavimą į kasdienį žmonių gyvenimą – gamtinių aplinkybių suvaldymą ir išnaudojimą. Be abejo, vandeniu žmonės naudojosi šimtus metų iki tol, tačiau XX a. 3 ir 4 dešimtmečiais Lietuvoje pradėta rūpintis bendros žmonių masės judėjimu poilsavimo, pramogavimo ir sveikatinimosi tikslais. Kitaip tariant, architektūrinė strategija ir kontrolė yra kryptingai taikomos žmonių įpročių formavimui. Pliažų įveiklinimas pasireiškė viešojo transporto tinklų (specialų autobusų maršrutų, garlaidžių) plėtra, nepaisant to, kad kai kuriems nepasitenkinimą keldavo reisų valandos ar užimtumas – galimybė apskritai pasinaudoti šia paslauga nebuvo užkardoma. Priklausomai nuo gyventojų skaičiaus ir gamtinių sąlygų, kai kurios Lietuvos vietovės apsiribodavo vienu pliažu (pvz., Zarasai, Telšiai, Jurbarkas), o štai Kaunas, esantis išskirtinėje geografinėje padėtyje dėl Nemuno ir Neries santakos, pasiryžo vandenį kuo labiau priartinti prie gyventojų – buvo išsikeltas tikslas kiekviename su upėmis besiribojančiame mikrorajone įsteigti po paplūdimį. Pliažuose žmonėms buvo siūlomos įvairios paslaugos, dažniausiai orientuotos į maistą ir gėrimus, o patogaus persirengimo, daiktų saugojimo, tuštinimosi klausimai likdavo antrame plane, kas bent iš dalies gali būti susiję su anuomet neaktualių ekologijos diskursu (t. y. taršos klausimai rūpėjo tiek, kiek lietė „čia ir dabar“ žmonių komfortą, ne globalią gamtos padėtį). Urbanizacijos kontrolės tikslas – režisuoti ir suvaldyti žmonių judėjimo srautus bei kryptis, didinti (arba mažinti) erdvių, paslaugų prieinamumą infrastruktūrinėmis priemonėmis.

¹²⁶ Apie Kulautuvą. „Žurnalisto pastabos“, *Apžvalga*, 1937 m. liepos 25 d., 5.

¹²⁷ Inž. Kgz. „Kaip aš su šeima važiuavau į Panemunės palūdimį“, ten pat.

2. 2. Ką veikti? Žmonės ir jų įpročiai

Jau 1926-aisiais Klaipėdos „[p]liažė – „internacionalas“: įvairiomis kalbomis kalbasi, visos lytys drauge maudosi, neišskiriant nė šunų.“¹²⁸ Lietuvoje moderni plažų kultūra išplito itin sparčiai. Nepaisant to, kad dalies plažų lankymas būdavo apmokestintas¹²⁹, vieša šios erdvės prigimtis lėmė, jog į ją rinkdavosi įvairiausi asmenys, o laikraščiuose kasmet atsakingai vardijama, kokie garsūs asmenys kuriame kurorte pasirodė. Štai Palangoje bene kasmet centriniu vasarotoju tapdavo prezidentas Antanas Smetona ir jo „svita“ (kiti aukšti valstybės pareigūnai, kad darbai nesustotų net pakeitus lokaciją), iš užsienio atvykę Lietuvos pasiuntiniai, įvairūs direktoriai, kurie rytą praleidžia šeimyninėje plažo zonoje, o jau popiet persikelia į bendrą, „kad medžiagos vakarui susižvejojūt“, lakūnai, ponios, Amerikos lietuviai, vieninteliai griežtai poilsiaujantys ne pavieniui, o drauge su žmonomis, jauni vyrukai ištinusiomis lūpomis ir žydai, kurie „laikosi vienos vietos ir nuogais kūnais trina jau sutrupintą smėlį“.¹³⁰ Ar visi šie žmonės turėjo ką nors bendra? Pirma, visi jie į plažą atvyko dėl kažkokios priežasties, antra, visi jie vieni su kitais bendravo tam tikru būdu.

Sveikatos režimas

Laiko leidimas plažoje priskirtinas rekreacijai, tačiau šis žodis sulieja dvi atskiras funkcijas: pramogas ir sveikatinimą; ir ne visada aišku, kuri jų eina pirmiau, ar apskritai gali būti viena be kitos. Tarpukariu Lietuva buvo gan keblioje padėtyje, siautėjo daug užkrečiamų ligų: kokliušas, dėmėtoji šiltinė, skarlatina, difterija, tymai, poliomielitas¹³¹; tad socialinės apsaugos ir sveikatos klausimai buvo vieni pamatinių, užtikrinančių modernėjančios visuomenės darną.¹³² Medicinos infrastruktūros plėtroje ir naujuose architektūriniuose projektuose galima atpažinti tarptautiniam modernizmui svarbius higienos, funkcinio zonavimo bei gamtos panaudojimo aspektus¹³³, taigi nenuostabu, jog plažai buvo integruoti į bendrą piliečių sveikatinimo programą: „Terapeutinė saulės reikšmė – ne nauja, o visiškai

¹²⁸ J. Kalnėnas, „Klaipėdos įspūdžiai“, *Lietuvos žinios*, 1926 m. rugpjūčio 13 d., 1.

¹²⁹ Retais atvejais iš to būdavo pelnomasi ir nelegaliai, pvz., plažo nuomininkas ties įėjimu įsirengdavo papildomą paviljoną, už kurio kirtimą imdavo pinigų. Įprasta kaina – 20 ct. žmogui, kuri nelabai kito analizuojamu laikotarpiu, arba visai nemokamai. Kartais plažo kaina įeidavo į bendrą bilietą drauge su transportu, pvz., vykstant į Aukštąją Panemunę iš Kauno centro. „Už ką gi mokama Karmelitų plažoje“, *Lietuvos aidas*, 1932 m. liepos 20 d., 6.

¹³⁰ Vl. Švindra „Palangos personažas ir trupiniai“, *Sekmadienis*, 1931 m. liepos 26 d., 4.

¹³¹ „Lietuvoje tai jau ne pirmoji pandemija: ką teko patirti dar XX amžiuje, kaip viskas vyko ir kokia šviesa jau matosi tunelio gale“, technologijos.lt, <<http://m.technologijos.lt/cat/1/article/S-81267>> [žr. 2021 05 11].

¹³² Migonytė-Petruilienė, „Sveikatos ir socialinės apsaugos infrastruktūra“, *Optimizmo architektūra. Kauno fenomenas, 1918-1940*, sud. Marija Drėmaitė, 2018, Vilnius: Lapas, 215.

¹³³ Ten pat, 216.

pagrįsta ir įrodyta tiesa. <...> Įdegimo laipsnis parodo žmogaus sveikatos laipsnį. Amerikoniškuose pliažuose įgyvendinama nauja idėja apsinuoginti kiek tiktai galima.“¹³⁴ Receptą kurortui galėjo išrašyti gydytojai arba sau pasiskirdavo patys žmonės, tačiau minėtoji pramoginė funkcija vis įsisprausdavo tarp gydomųjų procedūrų: „Kai tik atėjo birželio vidury, visiškai sveikas miestietis pradėjo jaustis blogai. <...> Žino gydytojai savo klientūrą. Nežiūri jie plaučių, neklauso širdies, nestuksi pirštais per pečius. Kam? Ir taip žino, kad reikalinga pacientui rekomenduoti kurortą“¹³⁵, „[s]aulės spinduliai ne vien brandiną derlių, bet, kaip gamtos gyvybės nešėjai, restauruoja ir žmogaus sveikatą. Ir žmogus tam reikalui saulės spindulius panaudoja. Iš čia kyla pliažų atsiradimo reikalas.“¹³⁶ Dėl saikingų (!) saulės ir vandens vonių, gryno oro naudos sveikatai, rodos, niekas nesiginčija, tačiau ryškėja, jog sveikata ir jos siekimas laikytini aukštesne moraline kategorija už norą tiesiog gerai praleisti laiką. Pirmuoju tikslu į pliažus susirinkę žmonės jautė turį teisę, netgi pareigą gėdyti ir auklėti antruosius.

Dalies visuomenės akyse, sveikata ir jai „skirtos“ erdvės privalėjo išlaikyti tam tikrą dorovės lygį, nors pliažų paskirtis jokiu oficialiu dokumentu nebuvo įtvirtinta, o 1932 m. priimtas Lietuvos kurortų įstatymas nurodo, kad „kurortais laikomos vietos, kurios turi gydomųjų purvų ir tinkamų patalpų ir įrengimų ligoniams gydyti arba yra patogios *pailsėti ir sveikatai pataisyti*“¹³⁷ (kursyvas – teksto autorės). Paplūdimys, sveikatos entuziastų nuomone, nėra atvira sambūvio erdvė, kurioje kiekvienas randa sau tinkamos veiklos: „Pliažas, kuris turi tikslą taisyti pakrikusią žmogaus sveikatą, yra geras. Tačiau pliažas, kuris be savo tiesioginio tikslo turi dar ir kitų, yra blogas. O tai įvyksta tada, kai jį ateina vyrai ir moterys kartu. <...> Kur ieškoma žemesniosios žmogaus prigimties pasitenkinimo, ten nebus aukštesniosios, t. y. sveikatos atgaivinimo. Gyvenimo praktika rodo, kad bendro pliažo mėgėjai nepasižymi sustiprėjusia sveikata.“¹³⁸ Šių eilučių autoriaus gyvenimo praktiką sudėtinga kvestionuoti, tačiau tai patvirtinančių medicininių argumentų taip pat neįmanoma pateikti. Anuomet *teisingas* naudojimas kurortais ir jų reikiamomis galimybėmis nėra asmeninis individo reikalas, o atsako už visos visuomenės gerovę, netgi valstybės išlikimą: „Nepaslaptis, kad daugelis renkasi į kurortus, ypač Palangą, pasinaudoti flirto malonumais. <...> Turim kurortų kūno sveikatai. Labai mum reikalingi ir skubos keliu kurortai, kurie mus pagydytų nuo per daug didelio poniškumo, perdažnų iškilmių, o svarbiausia nuo

¹³⁴ Kazys, „Saulė – stebuklingas gydytojas“, *Sekmadienis*, 1930 m. liepos 20 d., 4.

¹³⁵ Perkūnas, „Kurortiniame įkarštyje“, *Sekmadienis*, 1935 m. birželio 16 d.

¹³⁶ M. Stonys, „Pliažai ir dorovė“, *XX amžius*, 1937 m. gegužės 13 d., 4.

¹³⁷ 1932 m. Lietuvos Respublikos Kurortų įstatymas. Cituota iš Migonytė-Petruilienė, „Lietuvos tarpukario (1918-1940) kurortų architektūra kaip modernėjančios visuomenės reiškiny“.

¹³⁸ M. Stonys, „Pliažai ir dorovė“, ten pat.

įsivyravusios akiplėšiškos korupcijos, graužiančios tautos ir valstybės pagrindus“, taigi pabrėžiama, jog praleistas laikas ir išleistas pinigas turi „ko tiksliausiai turi būti sunaudoti, reik griežtai pildyt kurortų gydytojų patarimus.“¹³⁹ Elementarus asmeninis noras nesirgti ir gerai jaustis (tarpukario ligų diagnozavimo praktika reikalautų atskiro tyrimo) viešojo diskurso dėka tapo visos valstybės reikalu.

Eksploatuoti pliažus buvo pavesta savivaldybėms, kurios viena nuo kitos skyrėsi ne tik gamtinėmis sąlygomis, o ir miesto raida, gyventojų veiklomis (ūkis vs pramonė) bei valdininkų interesais, tad ne visoje Lietuvoje sveikatinimo pliažų situacija buvo lygiavertė. Migonytės-Petrulienės teigimu, Kauno sveikatingumo diskurse aktyviai naudotas žalio miesto įvaizdis¹⁴⁰, vis dėlto sostinės pliažų realybė buvo kiek kitokia nei likusios šalies – čia kūrėsi fabrikai ir kitos įmonės, kurios nefiltruotus teršalus leisdavo tiesiog į upes. Savivaldybė taip pat nesibodėjo miesto šiukšlių klausimą palikti spręsti pavasario potvyniams – žiemą į santaką būdavo suvežamos atliekos, kurios taip ir likdavo riogsoti itin daug žmonių sutraukiančiame pliaže, jeigu vanduo nepakildavo tiek, kad srovė jas nuneštų. Dėl šios priežasties 1937 m. neapsikentę miestiečiai pasiryžo kreiptis į teismą: „Kauno pliažų lankytojai šiomet rengiasi iškelti bylą savivaldybei ir kai kurioms įmonėms už Nemuno teršimą. <...> s-bė visą žiemą leido sąšlavas versti prie Nemuno ir Neries. Dabar pliažuose pilna visokių vielų, kaliošų, senų padų, supuvusių virvelių ir kitokių nešvarumų.“¹⁴¹ Žiniasklaidoje aktyviai reklamuotą saulės ir vandens naudą sveikatai užgožė ligų loterija: „Kokiom ligom galima apsikrėsti Kauno pliažuose? Sunku atsakyti į šį klausimą, bet, be abejonės, čia jų „didelis pasirinkimas“. Kuri patinka, tą ir gauni ir eini namo „Dievo dovana“ nešinas. <...> Voliokis „choleros daigyne“ ir dar džiauksis, kad kokių raupsų nepasigavai.“¹⁴² Kauno savivaldybėje dar 1924 m. patvirtintas kovos su užkrečiamosiomis ligomis planas, 1929 m. buvo pastatyta pirmoji infekcinė ligoninė, o 1940 m. sergantiems odos ir užkrečiamomis ligomis uždrausta maudytis viešose maudyklėse.¹⁴³ Taigi susiduria prieštaringos pozicijos – viena vertus, žmonėms derėtų naudotis gamtos teikiama malonumais ir medicinine nauda, kita vertus, pati tam skirta erdvė nėra pakankamai higieniška.

¹³⁹ A. Brundza, „Kurortai ir kaip sunaudoti jų paskirtį“, Lietuvos žinios, 1934 m. liepos 12 d., 5.

¹⁴⁰ Migonytė-Petrulienė, „Sveikatos ir socialinės apsaugos infrastruktūra“, 218.

¹⁴¹ „Kels bylą už Nemuno teršimą“, *XX amžius*, 1937 m. gegužės 20 d.

¹⁴² „Vasaros džiaugsmi“, *Lietuvos žinios*, 1938 m. gegužės 21 d., 7.

¹⁴³ „Kova su žiurkėmis“, *Lietuvos žinios*, 1940 m. kovo 11 d., 6. Svarbu pažymėti, jog šiame kronikos įrašė apie žiurkes kalbama tiesiogine prasme – nurodoma, kada reikia pradėti jas naikinti. Ligoti vasarotojai nėra prilyginami žiurkėms.

Atskiras kontrolės žvilgsnis buvo nukreiptas į moteris, vertinant jų aprangos, figūros, įdegio reikalus. Akcentuota bendra laiko dvasia ir nurodyta, koks kūnų priežiūros modelis atitiktų einamąsias meto taisykles: „Stori mėsos gabalai išsikiša iš po maudymosi kostiumų, apdribę kūnai tarpsta saulės spinduliuose. Nei mažiausios žymelės stangrumo ir sporto įtakos, ko reikalauja moderniška dvasia iš moters kūno“¹⁴⁴, „[d]abartinė moteris seniai suprato, kad grožis ir sveikata yra tas pats. Gamta jai dovanojo pliažus, saulę, vėją ir vandenį. Ir moteris naudoja tas priemones kaip receptus savo moderniškam grožiui palaikyti.“¹⁴⁵ Išskaidžius pliažus į zonas ir apvilkus vasarotojus įstatymo ir mados tendencijų reglamentuojamais maudymosi kostiumais, 4 dešimtmečio pabaigoje pliažo apranga atsidūrė dar ir sveikatinimo diskurso kontekste. Pabrėžiant medicininę saulės spindulių naudą odai ir senųjų kostiumų netinkamumą, „Paryžiaus mados salonai, ilgai ieškoję būdo pašalinti šį netobulumą, priėjo išvados, kad kostiumus, dengiančius visą moters korpusą, reikia perskirti į dvi dalis: kelnaitės (triusikai) atskirai ir krūtinės priedanga taip pat atskirai.“¹⁴⁶ Tokiu būdu į Lietuvą 1936-aisiais ateina to, ką šiandien vadiname bikiniu, pirmtakas. Pradžioje nudistus apvilkus vienos dalies kostiumais, po kelių metų naujajai pliažo „uniformai“ taikomi nebe doros, o medicininės naudos argumentai.¹⁴⁷

Dvilypė funkcinė pliažų prigimtis – sveikata ir pramoga (drauge dar vadinamos rekreacija) – lėmė tam tikras vidines įtampas. Biopolitika susirūpina sveikata, nes ši apima individualų kūną ir visą visuomenę. Kadangi pliažų lankymas aptariamuoju laikotarpiu buvo ne pavienė praktika, o masinis reiškinys, žmonių sveikata tapo svarbiu kontrolės dėmeniu. Pramogavimą mėgina išstumti socialiai atsakingesnė ir moraliai teisingesnė gydymosi praktika (efektyvesnė, naudingesnė, prasmingesnė). Negana palaikyti nuotykingai nusiteikusių sveikųjų ir pataisyti sergančiųjų sveikatą – žmonės iš gamtos turi pasiimti maksimalią naudą, o nusižengiančius šiam principui sudrausmins kiti vasarotojai-ligoniai. Viešajame diskurse skambėjusi kritika pliažų higienai pademonstruoja visuomenės valią ir lūkesčius valdžios bei verslininkų atsakomybei, tačiau nepaneigia abstraktaus kontroliuojančio *medikalizacijos* intereso žmonių apranga ir veiklomis.

¹⁴⁴ Zuzė, „Pliaže dar mes nemoderniškos“, *Sekmadienis*, 1933 m. rugpjūčio 13 d., 6.

¹⁴⁵ Zuzė, „Pliažų elegantiškumas seniau ir dabar“, *Sekmadienis*, 1935 m. liepos 14 d., 8.

¹⁴⁶ „Saulės spinduliais apsideginimo paslaptis“, *Diena*, 1937 m. birželio 20 d.

¹⁴⁷ Tokie didesnio apsinuoginimo (nepaisant to, kad prieš kelis metus žmonės maudydavosi visai nuogi) nurodymai ir argumentai gali pasirodyti problemiški feministinėje šviesoje, tad svarbu pažymėti, jog kai kuriuose išskirtinai į moteris nukreiptuose straipsniuose būdavo pabrėžiamas jų sprendimų savarankiškumas: „Prižiūrėti savo kūno dailumą nereiškia suteikti vyrams estetiškų vaizdų, bet patenkinti save, savo sveikatą, apsaugoti nuo artėjančios senatvės, bet svarbiausia nepamiršt, kad sveikam kūne sveika dvasia.“ Zuzė, „Pliaže dar mes nemoderniškos“, ten pat.

Kalba

1922 m. Steigiamojo Seimo priimtoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje lietuvių kalbai suteiktas valstybinės kalbos statusas, tai reiškia praktinę kalbos vartojimo visose šalyje veikiančiose įstaigose, įmonėse ir organizacijose priežiūrą ir kontrolę. 1923 m. vyko visuotinis Lietuvos gyventojų surašymas, kuriuo remiantis ankstesni tyrimai rodė, kad „prieš Pirmąjį pasaulinį karą nei viename Lietuvos mieste lietuviškai kalbantys gyventojai nesudarė daugumos. Per du nepriklausomybės dešimtmečius visuose pagrindiniuose Lietuvos miestuose atsirado lietuvių dauguma“¹⁴⁸, tuo buvo grindžiamas tarpukario Lietuvos lietuvišumo naratyvas. Pranas Janauskas, analizuodamas Kauno miesto duomenis, svarsto, jog 1923-ųjų surašymo skiltis „tautybė“ galėjo būti formuluojama tendencingai, siekiant sumažinti tautinių mažumų procentą.¹⁴⁹ Realios visuomenės sudėties proporcijos būtų vertingos, tačiau bet kuriuo atveju matome, jog Lietuva tarpukariu buvo daugiatautė.

1926 m. perversmas į valdžią atvedė nacionalistinę tautininkų partiją, kurios interesu ir tikslu tapo homogeniška etnocentrinė visuomenė. Nors lietuvių ir tautinių mažumų santykiams savo pareiškimuose ar programinėse nuostatose daug dėmesio skyrė visos politinės partijos, tautinio sąjūdžio laikotarpiu pradėjo formotis lenkams, vokiečiams, žydams ne toks palankus kontekstas.¹⁵⁰ 1933 m. apie Palangą oficioze „Lietuvos aide“ rašoma: „Toliausiame ir žemaitiškiausiame Lietuvos kampe anų vasarų metu skambėjo lenkų kalba. Visur matėsi išdidus lenkų gestas. <...> Už tat žydai buvo visai nepriimami. Jei kuris atvažiuodavo, tai ir tas negalėjo kartu, kaip sakoma su žmonėmis, nei pasilinksinti nei pasimaudyti. Na, bet užtat dabar Palangoje jie atsigriebia. Kur tik nori pasišneka rusiškai, pagerbia dainą apie Volgą, kur tik gali pasistengia kuo mažiausiai skaitytis su lietuviškumu ir lietuvių tautine savigarpa...“¹⁵¹ Korespondento įsitikinimu, rusų kalbos vartojimas demonstruoja nepagarbą lietuviškumui, tačiau 4 dešimtmetyje „[p]liažas knibžda. Pliažas iš tolo šviečia visokiomis spalvomis, visokiu grožiu, visokiomis madomis, įsivaizdavimu ir pasipūtimu“¹⁵², taigi kartu ir visokiais žmonėmis, visokiomis kalbomis. Knibždėjimas ir klegėjimas viena konkrečia kalba kliūva labiau nei kitomis. Bendrose pliažų zonose įprastai susitelkę „žydų tautos vyrai ir moterys, kurie vis dar kalba pagirtuoju rusų kalbos žargonu. <...> patogų gyventi ten, kur žmonės tokie liurbiai, kur valstybinė kalba tokia

¹⁴⁸ Saulius A. Sužiedėlis, „Valdžia, visuomenė ir antisemitizmas“, *Akiračiai*, Nr. 4 (268), 1995, 4.

¹⁴⁹ Pranas Janauskas, „Kauno miesto gyventojų tautinė sudėtis XX a. 3 dešimtmečio pirmoje pusėje“, *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Nr. 15, 2015, 209.

¹⁵⁰ Bernaras Ivanovas, „Krikščionių demokratų požiūris į lenkų tautinės mažumos padėtį Lietuvoje XX a. 4 dešimtmetyje“, *Politikos mokslų almanachas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Nr. 13, 2013, 57-58.

¹⁵¹ „Palangos maudyklės seniau ir dabar“, *Lietuvos aidas*, 1933 m. rugpjūčio 16 d., 8.

¹⁵² St. S. „Palanga saulei šviečiant“, *Lietuvos aidas*, 1932 m. liepos 13 d., 5.

neprivaloma“¹⁵³, o Juodkrantės „pliažuose įvairūs keliarodžiai parašyti klaidinga lietuvių kalba“, tai aiškinant tuo, jog čia dauguma vasarotojų – žydai, lietuvių visai mažai.¹⁵⁴ *Normalizuojančios sankcijos* veikimo mechanizme už prasižengimą reikia ne atgailauti, o pasitaisyti. 1935-aisiais pliažų kalbos kultūroje ir politikoje jau regima prošvaisčių: „Pilvotų biurgerių „šprache“ pinasi su žemaitiška šnekta ir žydišku žargonu, nors reikia konstatuoti faktas, kad daugelis žydų jau tarp savęs kalbasi lietuviškai. Tas ypač pastebima, jei į jų tarpą įsipina bent vienas lietuvis. Tai, suprantama, džiuginas reiškinys, kuris leis ir vieniems, ir kitiems savybėje susiprasti. Kiekviena nuoširdi pastanga iš kitataučių pusės lietuvių visada yra tinkamai respektuojama. Lietuviai nėra nedėkingi. Bet ir nepagrįstam nuolaidumui bene yra atėjęs galas.“¹⁵⁵ Analizuojamu laikotarpiu žydai lietuviškai leido laikraštį „Apžvalga“, kas parodo, jog tikrai ne visi Lietuvos žydai buvo rusakalbiai arba kad bent dalies jų pliažuose tarpusavyje vartojama kalba buvo pasirinkimo (t. y. ne nemokėjimo lietuviškai) klausimas. Būtent minėtame leidinyje pasirodo komentaras, mėginantis paaiškinti, kurio tipo asmenys galimai provokuoja lietuvių jausmus: „jie (po karo praturtėję ir beždžioniaujantys) rusiškai ne kalba, bet rėkia ją, – tuo pykdydami ir savuosius ir svetimuosius – pliažuose, teatruose, kavinėse, autobusuose ir kitose viešose vietose. Jie yra mūsų gėda“.¹⁵⁶ Iš pirmo žvilgsnio, lietuviams tekstų autoriams kliūva tik kalbinis aspektas, kuris lyg tarp kitko sutampa su žydais, tačiau galima kelti prielaidą, jog ši skirtis maskuoja arba retoriškai pridengia diskriminaciją tautiniu pagrindu, antisemitizmą. Taigi lietuviškoji retorika grėsmę savo tapatybei išvelgia visoje generalizuotoje *kitų* grupėje. Toji grupė nėra homogeniška ir mėgina pasiaiškinti (apsiginti?) nurodydama, kurios marginalios jos dalys yra atsakingos už valstybinės kalbos negerbimo nesusipratimus.

Grėsmė, tiesa, menkesnė, normatyviniam homogeniškumui išvelgiama ir kitur. Viena vertus, Juodkrantėje apsistoja daug žydų, kita vertus, šis miestelis, „panašiai kaip Nida, priklauso prie labiausiai suvokietėjusių Klaipėdos krašto vietovių“, be to, sulaukia įvairiausių turistų iš kitų šalių (žemyninės dalies lietuviai dažniausiai rinkdavosi Palangą). Rezultatas toks, jog „žymi dalis jaunimo menkai tekalba lietuviškai, bet ir tarp suaugusiųjų yra jau tokių, kurie nemoka lietuviškai. Prie jaunimo atpratimo vartoti savo tėvų kalbą bus prisidėjusi ne tik mokykla, bet ir vasarotojai. <...> Žvejų vaikai nulydi vasarotojų vaikus į pliažą, parveda iš ten namo ir žaidžia su jais miške bei leidžia laiką kitur.“¹⁵⁷ Autoriaus išvelgia Juodkrantės

¹⁵³ St. S, „Palanga saulei šviečiant“, ten pat.

¹⁵⁴ „Lietuvos Vakarai“, *Vakarai*, 1937 m. liepos 28 d., 4.

¹⁵⁵ „Pajūry šilta kaip katilė“, *Rytas*, 1935 m. birželio 25 d., 6.

¹⁵⁶ „Mes kalbame rusiškai?“, *Apžvalga*, 1936 m. sausio 10 d., 2.

¹⁵⁷ Povilas Pakarklis, „Lietuvos pajūrio vasarvietėse pabuvojus“, *Lietuvos žinios*, 1937 m. rugsėjo 18 d., 7.

nulietuvavimo planą, kuriame tariamai aktyviai veikia arba pasyviai dalyvauja trys šalys: švietimo institucija – mokykla, atvykėliai ir patys vietiniai, o viena iš šio plano įgyvendinimo erdvių tampa pliažas.

Valstybinė kalba yra patvirtinta aukščiausiu įstatymu, tačiau suvereno galia nesiima šnekamosios kalbos priežiūros ir kontrolės, baudų išrašymo už nuokrypius. Būtent šioje sferoje, arba tiksliau, plyšiuose tarp valdžios kontroliuojamų sferų, skleidžiasi kitokio pobūdžio kontrolė. Tai žymi nuo įstatymo atsispiriančios, tačiau iš jo ribų išeinančios normos steigimą, kurios tikslas – parodyti, jog elgiamasi netinkamai, ir per bausmes (šiuo atveju – diskriminacines), suvaldyti deviacijas. Šioje vietoje norisi naujai interpretuoti Foucault įvestą *hierarchinę* kontrolės formą, kuri pagrįsta išplėstu regos lauku. Pliažas yra geografiškai specifinė erdvė – plynas ir plokščias krantas, pertraukiamas nebent krūmų ar pristatytų paviljonų. Tai tiek regai, tiek klausai itin atvira ir paranki erdvė – garsas, ypač pagautas vėjo ir netrukdomas kitų objektų, gali skrieti toli. Šia prasme garsą galima laikyti netgi labiau invaziniu už vaizdą, o komunikacija kalbėjimo būdu yra tokia pat natūrali kaip žvilgsnis. Jeigu hierarchinėje daugiakryptėje tvarkoje visi stebi visus, pliaže tuo pačiu principu visi girdi visus, ir nors pats girdėjimo faktas, priešingai nei matymas ar buvimas matomu, nėra išoriškai disciplinuojantis, tačiau jis sudaro prielaidas internalizuotai kontrolei. Kitaip tariant, akustinė terpė yra hierarchinės daugiakryptės kontrolės atmaina.

2. 3. Norma

Norma keliavo per visą šio darbo analizės dalį – tai iškildama į paviršių, tai panirdama giliau, prisidengdama kuo nors kitu. Normos, kaip kontrolės formos arba pagrindo kontroliuoti, įsteigimas būdingas ir disciplinai, ir biopolitikai. Tarpusavyje jos skiriasi – disciplinarinė norma veikia preskriptyviai, t. y. ji bando individualų kūną pakeisti, įsprausti, paruošti, sutvarkyti pagal iš anksto nustatytą modelį, o biopolitikos norma nėra iškalta akmenyje, ji nuolat reflektuoja ir persvarsto turimus duomenis, jeigu reikia, lanksčiai varijuoja, siekdama atliepti kintančios tikrovės reikalavimus. Tai nereiškia, jog biopolitinė norma esmingai perkuriama atsiradus bet kokiai marginalesnei minčiai ar situacijai, neva variantų amplitudei išsiplėtus, norma, arba vidurkis, reikšmingai pasislenka; ne, ji įauga į socialinį kūną ir tokiu būdu slopina marginalių minčių radimąsi arba imasi to socialinio kūno fragmentacijos, taigi nuokrypiu nuo normos tampa išstūmimo nusipelnusiais objektais.

Išskirti visiems Lietuvos pliažams 1926-1940 m. laikotarpiu galiojusias vienodas normas yra neįmanoma. Pliažas yra ir vieta, ir veikla. Kaip vieta, Lietuvoje jis įgavo įvairius

pavidalus: išimtinai kurortinius ir miesčioniškus, erdvius ir mažesnius, patogiai pasiekiamus ir nutolusius. Kaip veikla, pliažas yra tolydesnis – iš esmės naudojamas rekreacinei funkcijai, kartu į jį perkeliant socialinius kasdienio gyvenimo įpročius. Šie ypatumai lemia skirtingų formų kontrolę ir skirtingų tipų normų susidarymą. Šaltinių analizė parodė – idėja, jog pliaže „išnyksta visi socialiniai ir tarnybiniai nelygumai; nematyti jokių tautinių skirtumų; visi lygiateisiai, visiems saulė vienaip šviečia, vėjas glosto, visus vienaip vanduo skalauja“¹⁵⁸, nors ir žavi, tačiau yra iliuzija. Apibendrintai būtų galima teigti, jog „normalus“ pliažo lankytojas analizuojamu laikotarpiu buvo: Vietinę rekreaciją pasirinkęs, deramai apsirengęs, lietuviškai kalbantis, numatytoje zonoje saulės spindulių naudą geriantis, viešosios tvarkos flirtu netrikdantis vyras arba moteris.

Aprangos norma analizuojamu laikotarpiu savo turiniu nebuvo visiškai tolydi. Pirmiausiai ji veikė disciplinarine forma ir lėmė fizinį (erdvinį) kūnų skirstymą. Šios normos priežiūrai buvo pasitelkti pareigūnai, galintys įspėti arba bausti, o kartu ji buvo priimta ir nekvestionuota pačios visuomenės. Būta ironizavimo pavyzdžių, tačiau nudistų pozicijos laikraščiuose niekas neatstovavo. Galima spėti, kad taip nutiko dėl to, jog iš pradžių, 3 dešimtmečio antroje pusėje, nuogumas nelaikytas kažin kokia principine ar vertybine pozicija, jis buvo susijęs su elementariu patogumu (po ilgos dienos išsimaudyti galima tiesiog nusimetus drabužius). Tik vėliau tikslingas maudymosi kostiumo nesivilkimas imtas traktuoti kaip -izmas, tad vasarojimas kaip reiškinybė nebėra vien praktiškumo klausimas. Tiesa, aprangos normos nėra totalinė kontrolė, jos viduje palikta galimybė rinktis – jeigu nori būti be drabužių, griežtai sek laiko ir teritorinius nurodymus, jeigu nori būti drauge su priešinga lytimi, griežtai sek drabužių modelių nurodymus. Per laiką tie modeliai transformuojasi – vyrų kostiumas apie 1932 m. susitraukia iki trumpikių, o moterys nuo 1936-ųjų atranda bikinis¹⁵⁹, tačiau pats maudymosi kostiumo privalomumo faktas išlieka stabilus. Antroji norma reiškiasi per laiką ir yra įvedama skendusių ir paskendusių statistikos duomenimis. Biopolitika pradeda kontroliuoti ir dalinti erdves, kuriose žmonėms leidžiama arba draudžiama maudytis. Skendimas laikytinas atsitiktinumu, kurį reikia apsupti erdvės, priežiūros, edukacijos gairėmis ir priekaištais, visa tai skirta tam, kad suvestinės kistų (šiuo atveju – mažėtų), o mirtis, arba populiacijos nuostoliai, būtų eliminuoti. Jeigu rezultatai negerėja, reikia griežtinti arba plėsti kontrolės formų rinkinį. Ši norma neindividualizuoja paskirų kūnų, o žmones laiko tam tikru kolektyvinio potencialo telkiniu, kitaip tariant, vienas

¹⁵⁸ Kaunietis, „Apie Kauno pliažo papročius“, ten pat.

¹⁵⁹ Dviejų dalių maudymosi kostiumai tuo metu nevadinti bikiniais, tačiau gali būti laikytini jų pirmtakais. Šis pavadinimas ir dar atviresnis pliažo drabužis supurto pasaulį iškart po Antrojo pasaulinio karo.

nuskendęs gimnazistas Kęstutis yra skausmas šeimai, bet dešimtis nuskendusiu vyrų yra nuostolis valstybei.

Grėsmę valstybei kelia ir demoralizuojantis elgesys, gamtos teikiamos naudos iškeitimas į lengvabūdiškas pramogas, taigi normalus pliažų lankytojas pirmiausia turėtų rūpintis maksimaliu saulės ir gryno oro efektyvumu savo sveikatai, o ne kitais žmonėmis. Nagrinėtuose šaltiniuose išryškėjaėjimo į pliažą priežasties ir laiko leidimo būdų jame medikalizacija, jos transformacija į moralės kategoriją ir norminio elgesio standartų įvedimas. Korespondentai atpasakoja bendrame pliažės besirutuliojančias romanų užuomazgas, poravimosi ritualus, valiūkiškas (todėl – blogas, neatsakingas) nuotaikas ir konstatuoja, kad tai yra vertingo laiko ir pinigų švaistymas, nuo kurio sveikata tik suprastėja, nors pliažo ir kurorto funkcija yra priešinga. Paskutinis normalizacijos elementas yra kalba. Periodikoje buvo lengvai pašiepiamos to metų kalbininkų pastangos tarptautiniams žodžiams įvesti lietuviškus atitikmenis (pliažas – paplūdimys, kurortas – vasarvietė ir kt.), kitaip tariant, jau anuomet būna nepasitenkinimo vidinė savos kalbos kontrolė apraiškų, tačiau paraleliai ryškėjo netolerancija kitoms kalboms, ypatingai rusų. Visi užrašai turėjo būti pakeisti į lietuviškus, o viešojoje erdvėje skambėti pokalbiai lietuvių kalba. Rusų kalbos arba jos mišinio su lietuvių vartojimas buvo priskiriamas išimtinai žydams ir traktuotas kaip tikslingas nepagarbos demonstravimas lietuviškumui. Praktinis šnekamosios kalbos vartojimas niekaip nebuvo pajungtas institucinei kontrolei, tad čia norma veikė horizontalioje visuomenės grupių plotmėje, kontroliuojamųjų viduje. Ji atsispyrė ir save įprasmino tautinėje retorikoje, ryškiausiai apčiuopiamame A. Smetonos režimo oficioze „Lietuvos aidas“. Remiantis šiais aspektais, pliažas yra chroninė nukrypimo heterotopija – tik tam tikrų metų laiku socialiai funkcionuojanti laikino sustojimo erdvė, skirta pataisyti arba išlaikyti „normalią“ sveikatą.¹⁶⁰

Kaip minėta teorinėje dalyje, normalizuojanti visuomenė nusistato prieš save pačią. Kas iškrito iš pliažų normos standartų? Kokie žmonės, remiantis viešuoju diskursu, buvo nepageidautini pliažuose? Lytimi ir apranga paremtas skirstymas į zonas reiškesi izoliuotai, t. y., taisyklės ir normos pradėjo ir baigė galioti ties fizine, faktine pliažo teritorijos riba. Būta katalikų „lobistų“, nuosekliai ir griežtai oponavusių bendrų pliažų įsteigimui, tačiau nesėkmingai. Įtampa išsiliedavo laikraščių puslapiuose, pareiškimuose savivaldybėms arba gyva davatkų akistata su likusiais vasarotojais, tačiau dėl kiekybinio disbalanso savo įsitikinimų vedami iš pliažo atsitraukdavo pirmieji. Bendrų pliažų gausėjimas (net ir vilkint

¹⁶⁰ Foucault teigimu, mums (plačiaja vakarietiška šio žodžio prasme) didesnę rūpestį kelia erdvė, o ne laikas. Heterotopinės erdvės yra utopinėms priešingos realios, faktinės vietos, kuriose veikia tam tikras santykių apvertimas. Foucault, „Kitoniškos erdvės“, *Athena*, Arūnas Sverdiolas (sud.), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Nr. 12, 2017, 155, 157. Iš prancūzų kalbos vertė Paulius Jevsejevas.

nustatytais kostiumais) ir jų lankymo intensyvėjimas sugestijuoja nuo Bažnyčios mokymo tolstančias, liberalėjančias normas bent tam tikroje visuomenės dalyje. Sveikatingumo diskursas taip pat priešinosi į pramogą orientuotiems socialiniams žmonių įpročiams, mėgindamas argumentuoti faktų ir mokslo (medicinos) kalba. Toji kalba nebuvo neutrali, kas lėmė dar intensyvesnį romantiniais, seksualiniais interesais (viešosios opinijos nuomone; tikrų paskatų, remiantis vien žiniasklaidos tektais, negalime sužinoti) grįsto elgesio smerkimą, kitu rakursų papildžiusį dorovės sergėtojų poziciją. Paskutinis normatyvinio išstūmimo dėmuo – kalba – įveda mes / jie skirtį. Rusų kalbos vartojimas, atributuojamas išskirtinai žydams, tapo mentalinio politinio rūšiavimo priežastimi. Ankstesni minėti nuokrypiai nuo normos vyko Lietuvos (lietuvių) visuomenės viduje ir nors šaltiniuose lietuvybė nebuvo išskirtinai akcentuojama, bet būtent *kito*, kuris nėra lietuvis, įvedimas, rodo, jog tokiais konceptais apskritai buvo mąstoma. Kitaip tariant, net jeigu visuomenės skaidymas pagal lytį, aprangą ar elgesį neturi išreikšto lietuviškumo, tam tikros žydų, kaip kitoniškos grupės, savybės (tarpusavio komunikacijos rusiškai) pavertimas *nelietuviškumo* įrodymu, reiškia, kad pliažų homogeniškumas buvo konstruojamas ir tautiniu pagrindu. Neatitinkantys įsivyravusių normų subjektai tampa potencialiais rasistinio išstūmimo objektais, o Lietuvos pliažuose 1926-1940 m. laikotarpiu viešojo diskurso produkuojamos normos įgalino socialinį rūšiavimą moraliniu ir tautiniu pagrindu.

Išvados

Atlikta šaltinių analizė padėjo išsiaiškinti, kokias 1926-1940 m. laikotarpiu Lietuvos plažuose veikusias kontrolės formas atskleidžia ir produkuoja viešasis diskursas (periodinė žiniasklaida), kokios normos yra įtvirtinamos ir kas tampa socialinio rūšiavimo objektu. Kitaip tariant, kaip veikia biopolitika.

1. Remiantis Michelio Foucault disciplinos ir biopolitikos teorija, galima išskirti kontrolės formų rinkinį, susidedantį iš: erdvinio paskirstymo, veiklos kodavimo, laiko akumuliacijos, jėgų įkomponavimo, hierarchijos, normalizuojančios sankcijos, egzamino, statistikos, medikalizacijos ir aplinkos tvarkymo (urbanizavimo). Disciplinarinė kontrolė yra labiau kokybinė, erdvinė ir nukreipta į individualizuotą kūną, o biopolitinė – tolydi laike ir savo kontrolės objektu paverčianti žmones kaip rūšį, populiaciją. Nors jų veikimo būdai ir taikiniai skiriasi, biopolitika į savo veikimą inkorporuoja disciplinarines kontrolės formas ir persmelkia visus socialinio kūno lygius, tačiau tai nebūtinai visomis priemonėmis iš karto. Šias teorijas apjungia lanksti norma, kurios įsteigimas sukuria prielaidas socialinio kūno fragmentavimui ir skirčių įvedimui.
2. Išanalizuoti šaltiniai leido plažo reiškinį traktuoti dvišiai: kaip fizinę erdvę ir veiklą; ir nustatyti, kokios kontrolės formos reiškesi šiose skirtingose plotmėse. Kaip erdvė plažas buvo įsteigiamas ir skaidomas kompleksiskai organizuojant jo infrastruktūrą ir vidinę tvarką. Suprantant plažą šia prasme, jame veikė *erdvinio padalijimo, hierarchijos, normalizuojančios sankcijos ir urbanizavimo* kontrolės formos. Praktiškai jos reiškesi plažo skaidymu į vyrų / moterų / bendrą / nudistų, draudžiamų maudytis teritorijų braižymu, vertikalia ir horizontalia stebėseną, baudų išrašymu ir bausmių skyrimu bei paslaugų ir transporto tinklo plėtra.
3. Plažą suvokiant kaip veiklą ir socialinių reiškinų rinkinį, nagrinėtos buvimo plažoje priežastys (tikslai) ir kalbinės praktikos. Šiuo aspektu viešajame diskurse išryškėjo *statistikos, medikalizacijos, normalizuojančios sankcijos ir hierarchijos* kontrolės formos. Jos reiškesi gamtinių resursų naudos sveikatai diskursu, oponavusiu pramoginio pobūdžio veikloms, ir viešojoje erdvėje vartojamos kalbos (lietuvių, rusų, vokiečių) priežiūra.
4. Dėl skirtingos geografinės ir urbanistinės padėties, egzistavimo trukmės ir dydžio viena nuosekli norma visuose Lietuvos plažuose nagrinėjamu laikotarpiu neegzistuoja. Analizėje atliktas bendras viešojo diskurso pjūvis, neįvedant atskirų plažų ir žiniasklaidos šaltinių tipologijos, tačiau galima teigti, jog *normalus* plažo lankytas yra

tinkamai apsirengusi/ęs, sveikatos tikslais atvykusi/ęs, iš paskirtos zonos neišeinanti/s, lietuviškai kalbanti/s, viešosios tvarkos taisyklių besilaikanti/s ir neskeptanti/s moteris arba vyras. Labiausiai nepageidautini pliažuose – nedorovingo elgesio asmenys ir rusiškai kalbantys žydai. Toks normų rinkinys skaido visuomenę moraliniu ir tautiniu pagrindais, sukuria sąlygas tam tikrų socialinių grupių diskriminacijai ar išstūmimui.

5. Galima teigti, jog Antano Smetonos valdymo laikotarpiu Lietuvoje viešųjų erdvių kontrolė veikė kaip biopolitikos dalis. Tam nebūtina varnele pažymėti visas iš Foucault teorijos plaukiančias kontrolės formas – tirtame atvejuje išryškėjo tam tikros į paskirą kūną ir visą žmonių grupę nukreiptos priežiūros ir reguliacijos apraiškos. Taigi biopolitika Lietuvos pliažuose 1926-1940 m. yra ne fakto, o laipsnio klausimas.
6. *Hierarchinės* kontrolės sampratą, paremtą regos jusle, siūloma pritaikyti ir klausai. Foucault konceptualizuojamoje hierarchinėje tvarkoje visi stebi visus, regėjimas vyksta įvairiomis kryptimis. Garso ypatybės lemia, kad jis skrosti erdvę gali netgi plačiau už akį (ypač atvirame pliaže). Daugiakryptė akustinė terpė (gebėjimas skleisti garsus ir kažkam juos išgirsti) sudaro papildomas prielaidas internalizuotai kontrolei.
7. Tankinti analizės pjūvius padėtų teisinių, sanitarinių, kelionių ir pan. dokumentų, architektūrinių brėžinių, literatūros, liudijančios kultūrinę-biopolitinę vaizduotę, įtraukimas. Nacionalizmo, galios, feministinė, socialinės istorijos ir kitos teorijos atvertų naujas kontrolės viešojoje erdvėje analizės plotmes. Taikant tą pačią teorinę prieigą ir metodą būtų galima plėsti tyrimo chronologines ribas ir įvertinti šiuolaikinės pliažų kultūros kontekstą.

Paveikslų sąrašas

1 paveikslas. 1926-1940 m. šaltiniuose paminėtų Lietuvos plažų žemėlapis, 7.

Literatūros sąrašas

Šaltiniai:

1. Kaunietis, „Apie Kauno pliažo papročius“, *Lietuvos aidas*, 1931 m. liepos 8 d., 7.
2. „Dienos žiūronas“, *Dienos naujienos*, 1931 m. liepos 10 d.
3. „Kauno pliažuose“, *Dienos naujienos*, 1933 m. rugpjūčio 14 d.
4. „Palangos kronika“, *Lietuvos žinios*, 1927 m. liepos 21 d., 3.
5. „Aukštosios Panemunės kurortas“, *Lietuvos aidas*, 1933 m. rugpjūčio 22 d., 6.
6. St. S., „Vasaros pajūris“, *Lietuvos aidas*, 1932 m. liepos 30 d., 7.
7. „Kur šiemet Kaune galima maudytis“, *Lietuvos aidas*, 1932 m. gegužės 25 d., 6.
8. M. Stonys, „Pliūžai ir dorovė“, *XX amžius*, 1937 m. gegužės 13 d., 4.
9. Cez. R., „Skenduolis. Tikras atsitikimas“, *Diena*, 1929 m. rugpjūčio 18 d.
10. Jonas Čir-čir, „Atostogos be lito“, *Diena*, 1931 m. rugpjūčio 16 d.
11. „Palangos linkui“, *Diena*, 1930 m. liepos 20 d.
12. K. U-tis., „Adomas ir Ieva iš Palangos“, *Sekmadienis*, 1930 m. liepos 20 d., 2.
13. „Nuotrupos“, *Šiaurės Lietuva*, 1931 m. rugpjūčio 9 d.
14. „Marijampolės gyvenimas“, *Šaltinis*, 1931 m. rugpjūčio 14 d., 14 (456).
15. „Kaimuose ir miestuose“, *Šaltinis*, 1937 m. gegužės 22 d.
16. Keistas žmogus, „Skundų knyga“, *Sekmadienis*, 1932 m. gegužės 1 d.
17. „Palangos kurortas šiais metais“, *Lietuvos aidas*, 1933 m. gegužės 20 d., 8.
18. „Valtininkai prašo darbo“, *Lietuvos žinios*, 1936 m. rugsėjo 7 d., 7.
19. „Baus už maudymąsi uždraustose vietose“, *Rytas*, 1936 m. birželio 26 d., 7.
20. „Skendimams prasidejus“, *Lietuvos žinios*, 1933 m. birželio 13 d., 6.
21. „Sunku apginti pavojingas Nemuno vietas nuo žmonių“, *Lietuvos žinios*, 1932 m. liepos 5 d., 4.
22. „Maudymosi sezonas“, *Rytas*, 1936 gegužės 13 d., 7.
23. „Karščiai Kaune“, *Rytas*, 1936 m. birželio 26 d., 7.
24. „Be priežiūros maži vaikai“, *Lietuvos aidas*, 1936 m. liepos 6 d., 6.
25. „Telšiuose vyksta plaukimo kursai“, *Lietuvos aidas*, 1936 m. liepos 26 d., 6.
26. „A. Panemunės jacht-klūbas“, *Lietuvos žinios*, 1933 m. rugpjūčio 5 d., 5.
27. „Kiek skęsta žmonių“, *Lietuvos žinios*, 1927 m. liepos 21 d., 3.
28. Henr. Vingėla, „40 000 kauniečių kasdien maudosi Nemune“, *Diena*, 1936 m. liepos 12 d.
29. „Gražioji Lietuvos vasara“, *Lietuvos aidas*, 1932 m. birželio 2 d., 2.

30. Nemo, „Vasarojimas“, *Lietuvos aidas*, 1932 m. liepos 6 d., 4.
31. „Skundų knyga“, *Sekmadienis*, 1930 m. balandžio 27 d., 7.
32. Garliaviškis, „Palangos malonumai ir vargai“, *Apžvalga*, 1936 m. rugpjūčio 30 d., 2.
33. A. S. Vesta, „Šiaulių pliažo pirmieji įspūdžiai“, *Šiaulių žinios*, 1934 m. liepos 1 d., 2.
34. „Šiaulių miesto aktualijos tarybos posėdyje“, *Lietuvos žinios*, 1937 m. birželio 10 d., 7.
35. „Neleistinas pasipelnymas“, *Lietuvos žinios*, 1931 m. liepos 7 d., 5.
36. „Pėsčias iš Kauno į A. Panemunę per Ažuolyną“, *Lietuvos žinios*, 1936 m. liepos 25 d., 4.
37. Inž. Kgz. „Kaip aš su šeima važiavau į Panemunės palūdymį“, *XX amžius*, 1939 m. liepos 4 d., 6.
38. A. Lumbeliškis „Laiškas iš pajūrio“, *Rytas*, 1935 m. birželio 22 d., 6.
39. „Dėl Palangos kurorto“, *Rytas*, 1935 m. gegužės 10 d., 4.
40. „Antras laiškas iš Palangos“, *Lietuvos žinios*, 1935 m. liepos 18 d.
41. „Pienocentras nupirko buvusį šaulių restoraną“, *Lietuvos žinios*, 1937 m. gegužės 8 d., 9.
42. „Žurnalisto pastabos“, *Apžvalga*, 1937 m. liepos 25 d., 5.
43. J. Kalnėnas, „Klaipėdos įspūdžiai“, *Lietuvos žinios*, 1926 m. rugpjūčio 13 d., 1.
44. „Už ką gi mokama Karmelitų pliaže“, *Lietuvos aidas*, 1932 m. liepos 20 d., 6.
45. Vl. Švindra „Palangos personažas ir trupiniai“, *Sekmadienis*, 1931 m. liepos 26 d., 4.
46. Kazys, „Saulė – stebuklingas gydytojas“, *Sekmadienis*, 1930 m. liepos 20 d., 4.
47. Perkūnas, „Kurortiniame įkarštyje“, *Sekmadienis*, 1935 m. birželio 16 d.
48. M. Stonys, „Pliažai ir dorovė“, *XX amžius*, 1937 m. gegužės 13 d., 4.
49. A. Brundza, „Kurortai ir kaip sunaudoti jų paskirtį“, *Lietuvos žinios*, 1934 m. liepos 12 d., 5.
50. „Kels bylą už Nemuno teršimą“, *XX amžius*, 1937 m. gegužės 20 d.
51. „Vasaros džiaugsmas“, *Lietuvos žinios*, 1938 m. gegužės 21 d., 7.
52. „Kova su žiurkėmis“, *Lietuvos žinios*, 1940 m. kovo 11 d., 6.
53. Zuzė, „Pliaže dar mes nemoderniškos“, *Sekmadienis*, 1933 m. rugpjūčio 13 d., 6.
54. Zuzė, „Pliažų elegantiškumas seniau ir dabar“, *Sekmadienis*, 1935 m. liepos 14 d., 8.
55. „Saulės spinduliais apsideginimo paslaptis“, *Diena*, 1937 m. birželio 20 d.
56. „Palangos maudyklės seniau ir dabar“, *Lietuvos aidas*, 1933 m. rugpjūčio 16 d., 8.
57. St. S. „Palanga saulei šviečiant“, *Lietuvos aidas*, 1932 m. liepos 13 d., 5.
58. „Lietuvos Vakarai“, *Vakarai*, 1937 m. liepos 28 d., 4.
59. „Pajūry šilta kaip katilė“, *Rytas*, 1935 m. birželio 25 d., 6.
60. „Mes kalbame rusiškai?“, *Apžvalga*, 1936 m. sausio 10 d., 2.

61. Povilas Pakarklis, „Lietuvos pajūrio vasarvietėse pabūvojus“, *Lietuvos žinios*, 1937 m. rugsėjo 18 d., 7.

Literatūra:

Akademinė literatūra:

1. Bogdanova, Natalija; Aidukaitė, Jolanta, „Socialinis draudimas tarpukario Lietuvoje: kūrimosi ypatybės bei būdingiausi bruožai“, *Filosofija. Sociologija*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, t. 22, Nr. 4, 2011, p. 373-383.
2. Balkus, Mindaugas, „Visuomenės ir viešosios erdvės lituanizavimas Kauno mieste 1918–1940 m.“, daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2017.
3. Butkus, Zenonas, Pratarė, *Socialiniai pokyčiai Lietuvos valstybėje 1918-1940 metais*, Zenonas Butkus (sud.), Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2016, 8-12.
4. Certeau, Michel de, *The practice of everyday life*, Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press, 1988.
5. Černevičiūtė, Sigita, „Smurtas prieš moteris: seksualiniai nusikaltimai ir jų prevencijos idėjos Lietuvoje 1918–1940 m.“, *Istorija*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, t. 117, Nr. 1, 2020, 24–46.
6. Felder, Björn M. ir Arūnas Germanavičius, „Eugenics against state and church: Juozas Blažys (1890-1939), eugenics, abortion and psychiatry in interwar Lithuania 1918-1940“, Kn. *Baltic Eugenics: Bio-Politics, Race and Nation in Interwar Estonia, Latvia and Lithuania 1918-1940*, Björn M. Felder & Paul J. Weindling (sud.), Amsterdam-New York: Rodopi B.V., 2013, 203-235.
7. Foucault, Michel, *Disciplinuoti ir bausti. Kalėjimo gimimas*, iš prancūzų kalbos vertė Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 1998.
8. Foucault, Michel, „Kitoniškos erdvės“, iš prancūzų kalbos vertė Paulius Jevsejevas, *Athena*, Arūnas Sverdiolas (sud.), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Nr. 12, 2017, 151-159.
9. Foucault, Michel, *Seksualumo istorija*, iš prancūzų kalbos vertė Nijolė Kašelionienė ir Renata Padalevičiūtė, Vilnius: Vaga, 1976.
10. Foucault, Michel, *Society Must Be Defended. Lectures at the Collège de France, 1975-76*, New York: Picador, 2003.

11. Grunskis, Tomas, „Miesto viešųjų erdvių sistemos samprata ir formavimo modeliai“, *Acta Academiae Artium Vilnensis: Terra urbana: urbanistinės kaitos žemėlapiai*, Tomas S. Butkus (sud.), t. 71, 2013, 127-138.
12. Grunskis, Tomas, „Miesto visuomeninių erdvių sistema: kai kurios teorinės prielaidos“, *Urbanistika ir architektūra*, Vilnius: Technika, t. 26, Nr. 3, 2002, 137-146.
13. Grunskis, Tomas, „Sociokultūrinio konteksto įtaka miesto visuomeninių erdvių formavimui“, daktaro disertacija, Vilniaus Gedimino technikos universitetas, 2002.
14. Holloway, J. Christopher; Taylor, Neil, *The business of tourism*, London: Pearson, 2006.
15. Ivanovas, Bernaras, „Krikščionių demokratų požiūris į lenkų tautinės mažumos padėtį Lietuvoje XX a. 4 dešimtmetyje“, *Politikos mokslų almanachas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Nr. 13, 2013, 57-69.
16. Janauskas, Pranas, „Kauno miesto gyventojų tautinė sudėtis XX a. 3 dešimtmečio pirmoje pusėje“, *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Nr. 15, 2015, 209-218.
17. *Kalbėjimas paraštėse: alternatyvios viešosios erdvės Lietuvoje*, Inga Vinogradnaitė (sud.), Vilnius: Versus Aureus, 2009.
18. Kazinec, Alina, „Moters įvaizdis viešojoje erdvėje“, magistro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2008.
19. Lemke, Thomas, *Biopolitics: An advanced introduction*, New York: New York University Press, 2011.
20. *Lietuvos slaugos istorija 1918-2018*, dr. Olga Riklikienė (sud), Sveikatos priežiūros ir farmacijos specialistų kompetencijų centras, Vilnius, 2018.
21. Lugvojus, Manvydas, „Viešosios erdvės ir pasaulietiniai ritualai okupuotame Kaune 1940–1944 m.“, magistro darbas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2017.
22. Michelkevičė, Lina, „Pro-Testo laboratorija: bendradarbiavimo strategija kaip viešosios erdvės steigtis“, *LOGOS*, Nr. 74, 2013, 199-212.
23. Michelkevičė, Lina, „Dalyvavimo estetika: analitinių ir kritinių prieigų paieškos“, Kn. *Acta Academiae Artium Vilnensis: Meno kūrinys: paviršius, figūra, reikšmė*, Dalia Klajumienė (sud.), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, t. 52, 2019, 255–266.
24. Migonytė-Petruilienė, Viltė, „Atostogos mieste ir miesto kurortai“, Kn. *Optimizmo architektūra. Kauno fenomenas, 1918-1940*, Marija Drėmaitė (sud.), 2018, Vilnius: Lapas, 246-256.

25. Migonytė-Petrulienė, Viltė, „Lietuvos tarpukario (1918-1940) kurortų architektūra kaip modernėjančios visuomenės reiškiny“, daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2016.
26. Migonytė-Petrulienė, Viltė, „Pramogavimo bei sveikatinimo aspektai Lietuvos moderniojo kurorto genezėje: Palangos ir Birštono atvejai“, *Meno istorija ir kritika*, Kaunas, Vilnius: Vytauto Didžiojo universitetas; Versus aureus, t. 11, 2015, 75-88.
27. Nevinskaitė, Laima, „On the public sphere and its participants“, *Lituanus*, t. 58, Nr. 2, 2012, 44-57, 88.
28. Nevinskaitė, Laima, „Viešosios erdvės transformacija Lietuvoje 1988-2000 m.: laikraščių atvejis“, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2006.
29. Petreikis, Tomas, „Spaudos gyvenimo stebėseną ir kontrolę Antano Smetonos autoritatinio režimo metais“, *Knygotyra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, Nr. 61, 2013, 325-344.
30. Schiavo, Armando, *The monuments of the Amalfi coast*, Milano-Roma: Rizzoli & C, 1941.
31. Sužiedėlis, Saulius A., „Valdžia, visuomenė ir antisemitizmas“, *Akiračiai*, Nr. 4 (268), 1995, 4.
32. *The Politics of Public Space*, Setha Low ir Neil Smith (sud.), New York, London: Routledge Taylor & Francis Group, 2006.
33. Trilupaitytė, Skaidra, „Viešoji kultūros, vartojimo ar kultūringo vartojimo erdvė? Vilniaus atvejis“, *Lietuvos kultūros tyrimai*, Rita Repšienė (sud.), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2012, Nr. 2, 82-102.
34. Trilupaitytė, Skaidra, „Kultūrinės tapatybės klausimai viešojoje kultūros politikoje“, Kn. *Kultūrologija: Istorinės vietos, atmintys, tapatumai*, Vytautas Berenis (sud.), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2010, Nr. 18, 12–30.
35. Vinogradnaitė, Inga, „Viešosios erdvės Lietuvoje: rimtas požiūris į interneto komentarus“, Kn. *Vertybių nykimas? Rimtas požiūris į atsakomybę*, Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2008, 79-103.
36. Žalnora, Aistis ir Vitalija Miežutavičiūtė, „Mental hygiene movement as a (re)volutionary trend in public health in interwar Kaunas and Vilnius from 1918 to 1939“, *Acta Medica Lituanica*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2016, t. 23, Nr. 3, 175-179.
37. Žalnora, Aistis, „Visuomenės sveikatos mokslo raida Stepono Batoro universiteto medicinos fakultete ir visuomenės sveikatos būklė Vilniaus krašte 1919-1939 metais“, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2015.

38. Žukauskaitė, Audronė, *Nuo biopolitikos iki biofilosofijos*, Vilnius: Kitos knygos, 2016.

Straipsniai žiniasklaidoje:

1. Liverpool, Layal, „Untouched nature was almost as rare 12,000 years ago as it is now“, 2021 m. balandžio 19 d., <<https://www.newscientist.com/article/2274704-untouched-nature-was-almost-as-rare-12000-years-ago-as-it-is-now/>> [žr. 2021 05 06].
2. „Kas yra „gera moralė“ ir kaip dėl jos sutarti?“, LRT Radijas, 2020 m. liepos 18 d. <<https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1197450/kas-yra-gera-morale-ir-kaip-del-jos-sutarti?> [žr. 2021 04 25].
3. Migonytė-Petruilienė, Viltė, „Vasarojimas tarpukario Lietuvos pliažuose“, in: *Nemunas*, 2017, Nr.7 (988), 4-7.

Kiti:

1. Lietuvos geležinkelių istorija, <<https://www.litrail.lt/istorija>> [žr. 2021 05 10].
2. Lietuvos Respublikos Lukiškių aikštės Vilniuje memorialinio statuso įstatymas (Nr. XIII-3202), 4 straipsnis, 2 punktas. <<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/f0617390bb8e11ea9a12d0dada3ca61b>> [žr. 2021 04 25].
3. *Casti connubi*, <http://www.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19301231_casti-connubii.html> [žr. 2021 03 21].

Summary

In the late 1930s, the construction of the modern city and the division of time into work and recreation became extremely significant and enshrined in law. In 1932 the Law on Resorts was adopted in Lithuania, which marks the moment of a mental and practical break and the symbolic beginning of intensive modernization of resorts. Beaches have become an integral part of the everyday infrastructure and a mass social phenomenon.

Given the dual nature of space - physical and mental - this work seeks to find out which forms of control directed at the social body are revealed in public (media) discourse, what kind of norms are established, what social exclusion they form the basis for, and whether these processes can be considered part of biopolitics. The study covers the period of Antanas Smetona's rule (1926-1940), during which the modernization of the country, the functional zoning of cities, and the development of social and health care infrastructure took place.

Michel Foucault's theory of discipline and biopolitics is used to help identify different forms of control and how they work. Biopolitics is understood as integrating disciplinary approaches and establishing certain norms in the social body, on the basis of which social differences are introduced. The articles commenting on the context of the beaches and the culture of their visitors appearing in the periodical media (newspapers and magazines) of that period, are analyzed.

This research allows concluding that forms of *spatial division, hierarchy, normalizing sanctions, environmental management (urbanization), statistics, and medicalization* control took place in Lithuanian beaches. The establishment and production of the *norm* formed the basis for the social exclusion on moral and linguistic-ethnic grounds. It can be stated that during the reign of Antanas Smetona, the control of public spaces in Lithuania acted as a part of biopolitics.